

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Факультет історії та філософії

Кафедра археології та етнології України

Д и п л о м н а р о б о т а

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

на тему: **«Сімейна обрядовість українців Одещини
другої половини XX – початку XXI ст.»**

**«Family rites of Ukrainians of Odessa region of the second half of 20th –
beginning of the 21st century»**

Виконала: студентка денної форми навчання
спеціальності 032 Історія та археологія
Ткаченко Оксана Олександрівна

Керівник к.і.н., доц. Петрова Н.О. _____

Рецензент к.і.н. Кожолянко О.В.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ ____ від _____ 2021 р.

Захищено на засіданні ЕК № 4

протокол № ____ від _____ 2021 р.

Оцінка ____/____/____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувач кафедри

Голова ЕК

(підпис)

Сминтина О.В.
(прізвище, ініціали)

(підпис)

Гребцова І.С.
(прізвище, ініціали)

Одеса – 2021

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1.Сімейна обрядовість українців в джерелах та дослідженнях науківців.....	8
Розділ 2. Традиційні сімейні обрядодії українців Одещини які пов'язані з народженням та хрещенням дитини другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст.	19
2.1. Передродові обрядодії	19
2.2. Вірування та заборони породіллі.....	20
2.3. Обряд хрещення та його роль в житті дитини	24
2.4. Обряд пострижин	30
Розділ 3. Весілля українців одещини другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст.	32
3.1. Дошлюбні відносини	32
3.2. Передвесільні обрядодії.....	35
3.3. Власневесільні обрядодії.....	40
3.4. Післявесільні обрядодії	64
Розділ 4. Традиційні поховальні обрядодії українців Одещини другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст.	67
4.1. Прикмети про смерть.....	67
4.2.Одягання померлих	69
4.3. Похоронні голосіння.....	72
4.4. Поминальний обід.....	75
4.5. Дев'ятий та сорокий день від дня смерті.....	75

Висновки	77
Список джерел та літератури	80
Додатки	

ВСТУП

Традиційне сімейне життя українців супроводжується різноманітними обрядами та ритуалами, які в символічній формі відзначали певні етапи життя людини та найважливіші стадії розвитку родини в її життєвому циклі: утворення сім'ї, народження дитини та смерть когось із членів сім'ї. Родильні, весільні та поховальні й поминальні обрядодії – є основними елементами сімейної обрядовості.

Дії, символи, словесні формули та атрибути в сімейній обрядовості належать до різних історичних періодів з притаманними кожному з них нормами і поглядами. Сімейні обряди та ритуали тісно пов'язані з магічними заходами які забезпечували сім'ї багатство та плодючість, одночасно зберігаючи її від злмх сил. Все ж таки із розвитком магічні обряди втратили свій первісний зміст, одночасно набуваючи розважального характеру, але таким чином, формувався їх багатофункціональний та багатошаровий комплекс.

Українська традиційна сімейна обрядова культура складається з обрядів переходу, які в свою чергу позначають зміну соціального статусу у родині та громаді. В цій роботі буде проведена спроба дослідити та прстежити зміни яких зазнала традиційна сімейна обрядовість.

Актуальність дослідження. На сьогодні тема є актуальною, бо за останні десятиліття традиційна українська культура стає більш популяризованою в контексті відтворення різноманітних традиційних свят. Розвиток інформаційних технологій, розвиток сел та міст, можливостей які трансформують традиційні обряди потребують більш детальнішого дослідження. Таким чином сімейна обрядовість, атрибутика та їх структурно – обрядовий зміст який на сьогоднішній день змінюється та трансормується потребує більш глибокого дослідження, особливо в наш час.

Мета і завдання. Дослідити та проаналізувати традиції та інновації традиційної сімейної обрядовості. Для досягнення мети необхідно **виконання завдань:**

- провести спробу характеристики наявних джерел та літератури з проблематики дослідження української сімейної обрядовості;
- з метою формування джерельної бази для написання роботи провести дослідження у вигляді опитування респондентів;
- відстежити зміни та трансформації яких зазнала родильна обрядовість українців;
- прослідити трансформаційний процес та регрес весільної обрядовості українців кінця XX – початку XXI ст.;
- зробити спробу лаконічної характеристики структури та змісту традиційного поховального обряду українців.

Об’єктом дослідження є сімейна обрядовість: родильні, весільні та поховальні цикли Одеської області.

Предметом дослідження є зміни, а саме трансформація та інновації, яких зазнала сімейна обрядовість українців регіону.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють другу половину XX – початок XXI ст.

Серед основних напрямків досліджень сімейної обрядовості вивчали, В. Борисенко [16], Н. Здоровега [37], Ф. Вовк [27], О. Курчкін [46] та інші. Весільною обрядовістю та питаннями про розвиток весілля вивчали, Й. Лозинський [48], М. Сумцов [66] та інші. Сімейну обрядовість кінця XX століття – початку XXI століття досліджували такі науковці як Петрова Н. О. [47, 53], Борисенко В. [17,18] та інші.

На Одещині дослідженням весільної обрядовості українців займалися В. Г. Кушнір [47], Н. О. Петрова [47], та інші. Великий внесок у дослідженні весільної обрядовості українців Буковини зробили Г. К. Кожолянка [43] та інші.

Для дослідження поховальної обрядовості ХХІ століття, представлено том записів польових матеріалів з різних історико-етнографічних регіонів України, зібрані співробітниками відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, а також працівниками дотичних наукових установ НАН України й університетів упродовж останніх десятиліть під час комплексних етнографічних експедицій. Польові матеріали останніх десятиліть яскраво відображають локальні особливості, міжкультурний взаємовплив та наслідки світових глобалізаційних процесів, які зачепили обрядовість похоронно-поминального циклу, попри стійкий консерватизм поховально-поминального ритуалу в цілому[41].

Територіальні межі окреслюємо частиною Одеської області, а саме населеними пунктами південної частини : Баштанків Подільського р-ну, Будеї Подільського р-ну, Івашків Подільського р-ну, Шевченкове Роздільнянського р-ну, Мирне Біляївського р-ну, Руськоїванівка Білгород-Дністровського р-ну, Тарасівці Первомайського р-ну, Бобрик Подільського р-ну, Гвоздавка Подільського р-ну, Ясеново Подільського р-ну, Познанка Подільського р-ну, Любашівка Подільського р-ну, Сичавка Комінтернівського р-ну, Нові Біляри Комінтернівський р-ну, Григорівка Комінтернівського р-ну, Тарасівці Первомайський р-ну, Скосарівка, Миколаївського р-ну, Нерушай Татарбунарського р-ну, та інші.

Методи дослідження:

- У роботі було використано історичний метод, який базувався на вивченні письмових джерел, які щодо нашої теми представлені зокрема записами етнографічних досліджень, які переважно опубліковані дослідниками.
- Історико-порівняльний метод та метод структурного аналізу, який складався з сукупності дослідницьких методів, технічних прийомів та засобів отримання та аналізу інформації. За допомогою цих методів ми

(як вже було визначено іншими дослідниками) зробили спробу відтворити структуру та зміст весільного ритуалу.

- Метод польового дослідження який дозволив проаналізувати весільні обряди, опираючись на прямих їх учасників та їх спогади про деталі проведення ритуальних дій. Особисто нами були проведені дослідження в Одеській області Подільського р-ну, а саме: с. Любашівка, с. Гвоздавка – І, с. Ясеново – І, с. Ясеново – ІІ, с. Познанка (Подільського р-ну, Одеської області).

- Метод систематизації – нами було систематизовано інформацію етнографічних матеріалів, фото – та – відео- матеріали весільної обрядовості.

Структура роботи: дипломна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновку, списку джерел та літератури з додатками.

У вступі зазначається актуальність теми, мети і завдань з поставленими питаннями до роботи, вказано об'єкт та предмет дослідження, їх хронологічні й територіальні рамки, вказані методи дослідження.

Перший розділ присвячений дослідженню традиційної сімейної обрядовості українців другої половини ХХ – початку ХХІ століття.. за матеріалами науковців.

Другий розділ вміщує у собі етапи родильної обрядовості, а саме – вагітність жінки, пологи, роль баби-повитухи, народження, хрещення, пострижини та перший рік народження немовля. Також продемонстровані зміни яких зазнала родильна обрядовість другої половини ХХ століття.

Другий розділ вміщує у собі етапи традиційного українського весілля, та описано передвесільний, власневесільний та післявесільний цикли українців Одещини другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

У четвертому розділі була спроба проаналізувати процеси поховальної та поминальної обрядодії в традиційній обрядовості українців кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Розділ 1

СІМЕЙНА ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНЦІВ В ДЖЕРЕЛАХ ТА ДОСЛІДЖЕННЯХ НАУКОВЦІВ

Сімейна обрядовість українців завжди супроводжується різноманітними обрядами та ритуалами які в символічній формі відзначали певні етапи життя людини та найважливіші стадії в життєвому циклі. Основними елементами сімейної обрядовості українців є: родильні, весільні та поховальні й поминальні обряди.

Дії, атрибути, символи, які використовувалися в циклах сімейної обрядовості, зазнали певних змін, таким чином дослідження саме української сімейної обрядовості було та залишається важливим для досягнення розуміння ментальності українського народу та збереження традицій.

Зазначимо, що сімейні обрядодії, традиції та звичаї нашого народу привертали увагу дослідників.

Для спроби дослідження обрядів переходу, а саме родильні обрядодії, весільна та поховальна обрядовість є важливою базою для формування висновків та проведення порівняльного аналізу, та виявлення трансформації є польові матеріали. А саме: фото та відео-архіви, інтерв'ю у мешканців сільської місцевості, експонати етнографічних музеїв (прикраси, вбрання та інша атрибутика). Для формування джерельної бази у вигляді свідчень респондентів було проведено опитування жителів Подільського р-ну Одеської області, а саме: Устименко Л. І. [11]

(1931 р.н. с. Познанка, Подільський р-н, Одеська область), Сідорченко В. С. [8] (1953 р.н. с. Любашівка, Подільський р-ну, Одеської область), Суботовська М. М. [9] (1948 р.н. с. Гвоздавка – І, Подільський р-н, Одеська область), Гвоздик А. І. [1] (1968 р.н. с. Любашівка, Подільський р-н, Одеська область), Майдигов Г. Н. [6] (1959 р.н. с. Любашівка, Подільський р-н, Одеська

область) та Ткаченко А. І. (1983 р. н. с. Любашівка, Подільський р-н, Одеська область) [10].

Також для формування джерельної бази та більш детального вивчення традиційної весільної обрядовості українців, було використано монографію Петрової Н. О. та Кушніра В. Г. «Традиційна весільна обрядовість українців Одещини (20-80-ті рр. ХХ ст.)». Польові матеріали дослідників, які були зібрані під час етнографічних експедицій у селах Південно-Східного Поділля (На Одещині – Баштанків Кодимського р-ну, Івашків Кодимського р-ну, Круті Кодимського р-ну та інші), також у селах степової зони Буго-Дністровського межиріччя (Адамівка Іванівського р-ну, Василівка Біляївського р-ну, Яківлівка Березовського р-ну та інші), у селах Буджака (степова частина Одеської області – Плахтіївка Саратського р-ну, Першотравневе Ізмаїльського р-ну та інші) [47].

Опираючись на етнографічні польові дослідження науковців, нам вдалося ознайомитися з весільними обрядодіями різних регіонів Одещини. У ХХ столітті і до наших днів є збірник українських весільних пісень Шубравської М. М. У збірнику представлено велику кількість весільно-обрядових пісень різних областей України (Київська, Полтавська, Черкаська, Чернігівська, Харківська, Дніпропетровська, Запорізька, Сумська, Одеська, Вінницька, Волинська, Чернівецька, Рівненська, Львівська, Закарпатська). Тексти пісень упорядковано послідовно, тобто зразки з різних територій розташовано в розділах, як і умовно відображають хід українського весілля від початку і до його завершення – від сватання і заручин до презви або приданого. Але така схема є умовною, бо в різних регіонах України ті ж самі пісні можуть використовуватись і в інших обрядах [23].

Наступним дослідником ХХ ст. був Олекса Воропай який у своєму етнографічному нарисі ретельно дібрав звичаї та обряди різних регіонів України. В якому поєднав принципи науковості та популярності. Його праця вважається однією з кращих українських етнографічних праць ХХ ст. Книга

розподілена за порами року, а саме: I-ша частина – «Зима», II-га – «Весна», III-тя – «Літо» і IV-та – «Осінь» [25].

У радянські часи щодо дослідження весільної обрядовості в Україні було опубліковано у періодичній пресі, а саме: у журналах «Життя і революція», «Червоний шлях», «Молодий більшовик» та ін. Питання традиційної весільної обрядовості та становлення нової було порушено в наук. збірниках і журналах, зокрема таких, як «Вісник Одеської комісії краєзнавства», «Етнографічний вісник», «Записки етнографічного товариства», журнал «Побут» тощо [40, с. 338].

Польові матеріали зібрані на територіях південно-східної України вітчизняним етнографом Борисенко В. «Нова весільна обрядовість у сучасному селі». Дослідниця виділяє найбільш притаманні риси традиційних весільних обрядів українців, росіян, болгар, греків та чехів. Під час наукових відряджень у Луганській та Донецькій областях 1973-78 рр. дослідниця зафіксувала обрядові дії передвесільного («сватання», «оглядини», «вареники»), весільного («підвесілок» або «дівич вечір», «покривання молодої»), післявесільного («циганщина») циклів обрядовості. Зібраний польовий матеріал вченою Борисенко В. К. в південно-східних областях України, дослідниця виділила три типи весіль: комсомольське весілля, модифіковане весілля та вечірка. Та дійшовши до висновків, Борисенко В. К. зазначила, що найпоширенішим є модифіковане традиційне весілля [18].

Не залишилось поза увагою твердження дослідниці Борисенко В. К. яка писала: «...творче використання народних прогресивних традицій дадуть змогу створити обряд весільної гостини, в якій би переважали обрядові пісні, дії, побажання виховного характеру, а не чарка, яка ніколи не мала першорядного значення. Не чаркою, а хлібом – вічним символом миру й добра – освячувалася кожна обрядова дія у традиційному весіллі». Таким чином, вчена скритикувала спроби ведення до весільного обряду нові елементи, які населення сприймало негативно [17].

На основі аналізу літератури, присвяченої вивченню сімейного побуту українського народу та сімейної обрядовості (В. Борисенко [16], О. Воропай [29], Н. Здоровега [37], О. Кравець [45], В. Скуратівський [64]), в працях дослідників можна простежити соціально-культурні аспекти становлення та розвитку сімейного дозвілля.

Трансформації та інтеграції родинно-виховних і шлюбно-сімейних відносин важливого значення надавали М. Максимович, М. Квітка-Основ'яненко, М. Костомаров, Т. Шевченко, П. Куліш, В. Милорадович, М. Рильський та інші. Об'єктом їх дослідження були переважно весільно-шлюбні обряди, взаємини чоловіка й дружини, виховання дітей у сім'ї. Різноманітні звичаї та традиції вчені-етнографи оцінювали виходячи з тогочасних досягнень світової культури та знань про людину, її розвиток і суспільне призначення [21].

Обряди та звичаї які пов'язані з народженням дитини, можна умовно поділити на три цикли: система звичаїв та заборон в передродовий період, власне родильні обряди, післяпологові обряди та звичаї. Відомий етнограф Д. К. Зеленін виділяє в родильній обрядовості такі три складові частини: звичаї та обряди, пов'язані з вагітністю та пологами; обряди прийняття новонародженого в родину, громаду; обряди очищення [36].

Життя людини в обрядах і повір'ях з погляду священнослужителя та вченого досить глибоко розглянув у своїй праці громадський діяч І. Огієнко. В своїй роботі він проаналізував дохристиянський культурний пласт вірувань та окремих елементів сімейної обрядовості, зокрема і при народженні людини [75].

Щодо баби-повитухи та її роль в родильній обрядовості, заслуговує окрему увагу монографія О. Боряк, яка досліджувала історію предмету на широкому польовому та літературному матеріалі роль баби-бранки в системі традиційної культури українців [19].

У XX столітті вчені віднайшли фактологічні підтвердження щодо побутування звичаю сватання дівчини до хлопця в Україні. Олександр Курочкін знайшов такі свідчення в описах етнографа І. Нечуй-Левицького, який за спогадами свого батька писав: «Колись дівчата самі сватались за парубків: кажуть, що дівчина було прийде в хату, де вона назнає собі парубка, покладе хліб на столі на лаві. То був знак, що вона хоче заручитись з господарським сином. Як до неї господар не промовляв і слова, то був знак, що його син не хоче женитись з нею, але кажуть, що люди мали за гріх давати гарбуза» [46].

Стосовно змін розвитку сучасних свят і обрядів у родині XX – початку XXI ст. можемо простежити у монографії Борисенко В. К. У монографії наголошено на виховній та естетичній функціях сімейних обрядів, дослідниця проаналізувала новотвори та звернула увагу на стійкість окремих етнічних атрибутів у сучасному весіллі тощо [16].

Особливості розвитку традиційної весільної обрядовості українців у 20-80-ті рр. XX ст. на Одещині увагу приділили Кушнір В. Г. та Петрова Н. О. Їх монографія присвячена вивченню системи традиційного дошлюбного спілкування молоді та весільної обрядовості українців Одещини. Детально описано форми дошлюбного спілкування молоді, висвітлені цикли весільної обрядовості – передвесільний (розвідка, запити, договір, сватання), власневесільний (коровайний обряд, запросини, дівич-вечір, вінок та ін.) та післявесільний (весільні обрядодії другого дня, «за курми», «кури», «обжинки» та ін.) [47].

За власневесільною обрядовістю логічним завершенням є післявесільна обрядовість, що вважається завершальним етапом у обряді переходу від молодіжної громади до статусу заміжньої жінки для дівчини, та жонатого чоловіка для парубка. Немаломістку частину у дослідженнях традиційного українського весілля на території південно-західної України займає післявесільна обрядодія, яка описується у монографії Петрової Н. О. та Кушніра В. Г. Яка складається у більшості своїй з польових матеріалів зібраних

у населених пунктах с. Івашків, с. Нова Іванівка, с. Фурманівка, с. Василівка, с. Нерушай, с. Шевченкове та с. Руськоіванівка [47].

Форми дошлюбного спілкування українців Одещини, спілкування молоді в календарній обрядовості українців та форми дошлюбного спілкування у весняно-літній період чітко описано та досліджено Петровою Н.О. в Одеській області. Можемо простежити умови та локації даної обрядовості у традиційній культурі українців середини ХХ ст. [52].

Українську дівчину в ритуалі сватання чітко відображено в роботі Щербини І. В. В статті визначено характерні риси ритуалу сватання на Україні як вияв гендерних відносин у традиційній етнокультурі; досліджено український звичай сватання дівчини до парубка та розглянуто право дівчини на ініціативу у виборі нареченого; простежено зростання ролі і значення жінки в сімейно-шлюбних стосунках [73].

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Одеські етнографічні читання» збірка статей яка містить в собі матеріали присвячені вивченню весільної обрядовості (Главацька Л. [22, с. 18], Дмитренко М. [22, с. 70], Дмитрук І. [22, с. 82], Дрогобицька О. [22, с. 89], Петрова Н. [22, с. 293], Петрова А. [22, с. 290] та ін.).

Найголовніше місце в весільній обрядовості посідала атрибутика (коровай, рушник, сукня-вишиванка, вінок, головний убір, ікона, та ін.). Дослідженнями атрибутики весільної обрядовості займалися такі дослідники – Антонова Є. І. [14], Петрова Н. О., Главацька Л., Чокан К. [21, с. 359]). На ряду з іншими науковцями, атрибутику та традиційну власневесільну обрядовість досліджувала та аналізувала Антонова Є. І. Яка спробувала дослідити та проаналізувати природу, походження власневесільної атрибутики та звичаї українського народу в минулому та сьогоденні. Висвітлює роль рушника не тільки як неодмінного атрибуту весільного обряду, а й як життєвого символу України [14].

Традиційна атрибутика українців весільної обрядовості несе у собі багате змістове навантаження та сакральний сенс. Одну з головних ролей у весільній атрибутиці займає барвінок. Більш детально цей атрибут досліджений та описаний у роботі одного з провідних науковців Петровою Н. О. Дослідниця відокремила та систематизувала рослинну атрибутику як обереги для новоутвореної родини, та поділила їх на окремі групи: а) калина, барвінок, рута, м'ята; б) злакові культури рослин – пшениця, ячмінь, жито та інші; в) весільні дерева – сосна, береза, явір, вишня тощо. Кожна з рослин має своє характерне, властиве лише їй використання та значення [53].

Про семантику весільних атрибутів більш детально висвітила у своїй роботі Босик З. Дослідниця розкрила теоретичне значення змісту семантики, атрибутів весільного ритуалу Васильківщини, їх складових (гільце, рушник, вінок, коровай). У статті здійснено типологічну характеристику лексико-семантичного поля простору шляхом поєднання концептів «Рух», «Час», «Простір» з урахуванням архаїчних концептів «Світового Дерева» (*Arbor Mundi*), «Кола» (мандали) й семантичного протиставлення «свої/чужі», «повне/порожнє» [22, с. 6].

До атрибутики відноситься головний убір молодії, щоб проаналізувати та визначити функціональність цього атрибуту було взяте на опрацювання стаття Сушко В. Дослідниця відзначила функцію головних уборів як складовою частиною традиційного вбрання. Головний убір визначав вік, соціальний статус та сімейний стан дівчинки, дівчини та жінки. Вид, матеріал та техніка виготовлення головних уборів змінювалися, але розгляд вбрання як знакової системи будь-якої традиційної культури став загальноприйнятим в етнологічній науці [22, с. 352].

Про обрядові хліби, калачі, коржи, пироги які з давніх часів випікають на Україні до календарних та родинних свят описано у монографії Творун С. Зробивши спробу проаналізувати дослідження Творун С. на території Поділля,

можна зробити висновок, що кардинальних відмінностей у цьому обряді між іншими регіонами не існує [67].

Традиційні чинності початкового етапу власне самого похорону, який зазвичай відбувається на третій день після смерті людини, поєднують у собі елементи народної й церковно-християнської обрядовості: відправа заупокійної панахиди, прощання родичів й односельців з небіжчиком, спорядження його до потойбіччя всіма необхідними предметами, деякі охоронні обрядодії тощо. Чимало з цих явищ відомі не тільки бойкам, гуцулам і лемкам, а й мешканцям інших регіонів України. Це, зокрема, звичай класти померлому до труни різні побутові предмети (насамперед улюблені речі), їжу, гроші; обряд доторкання домовиною до хатніх порогів, який символізує прощання небіжчика з власною оселею; різні магичні обрядодії, покликані захистити живих від смерті й покійника та зберегти добробут сім'ї (практика бити посуд, перевертати похоронне ложе, замикати двері хати, замітати оселю, рухати чи розкидати зерно і т. ін.) [30].

Різні звичаєво-обрядові елементи, які символізують посмертне “одруження”, “весілля” померлих парубка чи дівчини, пронизують похоронну звичаєвість багатьох слов'янських та інших народів світу. Витоки таких традицій сягають ще язичницьких часів і мають у своїй основі прадавні уявлення про важливість шлюбного стану як для земного, так і потойбічного існування. Архаїчним варіантом обрядового втілення цих уявлень, що збереглися у світогляді різних народів і в новітні часи, є звичай добровільного чи вимушеного “співумирання” (спалення чи поховання) жінки (або дівчини) разом з померлим чоловіком (чи юнаком). Саме в цій обрядовій практиці, яку слов'яни-язичники та інші народи успадкували від давнішої індоєвропейської традиції, дослідники й убачають генезу пізніших символічних форм “похорону-весілля” [38, 42].

Заключний етап українського похоронного обряду також відбувається з дотриманням давніх традицій, спільних багатьом народам Європи. Насамперед

це сама практика ховати покійників у землі, яка виникла ще на ранній стадії антропогенезу і в різних формах упродовж тисячоліть була одним з основних способів поховання померлих у багатьох народів світу. Тяглисть такого звичаю в населення різних регіонів України триває з рубежу I–II тис. н.е., відколи через певні історично-побутові та релігійні фактори в середньовічних слов'ян поступово відбувалась зміна обряду тілоспалення інгумацією [49].

Комплекс післяпоховальних обрядів розпочинається з ритуального очищення учасників похорону, які зазвичай перед початком поминального обіду з охоронно-очисною метою миють руки (пор.: “щоб не осталося на них чогось з мерця”, “щоби того всьо пішло з водов”). Крім того, за традицією, яка у верховинців почасти збереглася дотепер, у домі померлого (або пізніше у власній хаті) належить дотулитися руками до печі. У народі цій дії також надають магічноохоронного значення: “щоби нич людині не хбило, як печі нич не хибит”, “жеби ся тримало п'єца всьо недобре”, “щоби той похоронений лежав спокійно, як піч стоїт”, “най собі так спочиват, як тота піч”, “щоби сі не бояти того мертвого”, “щоби ще тримався п'єца і не вмирав” і т. п. [30].

Ритуальне очищення учасників обряду за допомогою води та дотику до печі є традиційним елементом українського похорону [61]. Подібні явища, в основі яких лежать відомі уявлення про охоронно-очисні властивості води та вогню (вогнища, печі), наявні в похоронній звичаєвості багатьох європейських та інших народів світу. У предковічні часи за допомогою води та вогню оберігалися від похоронного занечищення індуси, іранці, іудеї, греки, римляни та, очевидно, й слов'яни-язичники [15].

Із річним поминальним циклом чи принаймні окремими його датами (9, 40 днів, рік) пов'язано дотримання жалоби родичами померлого. За етнографічними відомостями XIX – початку XX ст., основними її проявами були певні особливості щоденного одягу членів сім'ї, обмеження щодо окремих господарських робіт, участі в розвагах і святкових урочистостях тощо. Дотриманню таких загальновідомих настанов горяни й досі надають важливого

обрядового й етичного значення, засуджуючи будь-який прояв неповаги до пам'яті покійника.

З-поміж звичаїв, пов'язаних із зовнішнім вираженням жалоби, найпоширенішими були заборони вбиратися святкову одягу, прикраси, речі червоного кольору. Натомість подекуди родичі померлого використовували в одязі певні траурні відзнаки (сорочка з чорним вишиттям, чорна волічка на капелюсі, чорна хустка чи стрічка). У буковинських гуцулів дотепер збереглася традиція, за якою протягом шести тижнів (до поминок на 40 день) дівчата з родини померлого не заплітають кіс, а чоловіки та парубки не вдягають головних уборів і не голяться [32].

Окремої уваги заслуговує експедиційна фольклорно-етнографічні матеріали, у томі представлено записи польових матеріалів з різних історико-етнографічних регіонів України, зібрані співробітниками відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, а також працівниками дотичних наукових установ НАН України й університетів упродовж останніх десятиліть під час комплексних етнографічних експедицій. Уміщені відомості стануть міцним фактологічним підґрунтям для вивчення особливостей поховально-поминальної обрядовості українців, допоможуть простежити трансформації/редукції окремих ритуалів, які складають комплекс поховального обряду та поминального циклу. Польові матеріали останніх десятиліть яскраво відображають локальні особливості, міжкультурний взаємовплив та наслідки світових глобалізаційних процесів, які зачепили обрядовість похоронно-поминального циклу, попри стійкий консерватизм поховально-поминального ритуалу в цілому [41].

Література яка була застосована в даній роботі формується за хронологічною послідовністю досліджень науковців. А саме – дорадянський період, радянський період та сучасність. Праці дослідників усіх періодів формують логічну послідовність обрядодій та висвітлює відмінності та сталі

сімейні традиції української обрядовості. Отже, можна дійти до висновку, що джерельна база формується з багатьох наративів, які в свою чергу відображають насамперед формування сімейної обрядовості та трансформаційні процеси у низці обрядів традиційної обрядовості українців.

Розділ 2

ТРАДИЦІЙНІ СІМЕЙНІ ОБРЯДОДІЇ УКРАЇНЦІВ ОДЕЩИНИ ЯКІ ПОВ'ЯЗАНІ З НАРОДЖЕННЯМ ТА ХРЕЩЕННЯМ ДИТИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТ. – ПОЧАТКУ XXI СТ.

Поява на світ дитини надзвичайно радісна та важлива подія для кожної сім'ї, оскільки ще з давна вважалося що сім'я повноцінна тоді, коли в ній були діти. Така подія супроводжувалась низкою різноманітних обрядів та церемоній, які в свою чергу несли в собі цілу систему символічних ритуалів та магічних дій. Обряди, які пов'язані з народженням дитини, прийнято розділяти на три цикли: передродові, власне родильні та післяродові.

2.1. Передродові обрядодії. Одним із найважливіших циклів передродових обрядодій є вагітність та пологи. В. Борисенко в своїй праці зазначила, що традиційно склалася ціла система табу, яка, за народними віруваннями, здатна оберігати жінку. Більшість таких заборон, збереглися до наших днів: заборона породіллі зустрічатися з каліками, сліпими та хворими, тому що їхні вади можуть перейти на дитину (Старі Бросківці); гризти, жувати під час ходи, бо дитя завжди кричатиме, буде ненажерою (Кам'яна); бити свиню, kota чи собаку ногою, які, за народними віруваннями, пов'язані з демонічними силами, бо вірили, що в такому разі дитина буде волохатою (Чудей); не можна шити, щоб не «зашити» дитині очі, рот (Спаська); мотати нитки (особливо плести у період від Різдва до Нового року), бо дитина в утробі може обкрутитися пуповиною; ходити на похорони (особливо дивитися на покійника), бо дитина матиме блідий колір обличчя; гніватися, сперечатися, брехати тощо (Банилів-Підгірний, Кам'яна) [16, с. 27].

Регламентувалося і ставлення оточуючих до вагітної. Звичай не велів відмовляти такій жінці, коли вона просить допомогти чи позичити, не годилося відмовляти в проханні про їжу, особливо в фруктах чи овочах. Вважалося, що то просить майбутня дитина, яка перебуває в лоні матері. Якщо господар

пошкодує – то городину і садовину з’їсть гусінь. Якщо це стосується тканин чи одягу, яких забажала вагітна жінка, то останніх з’їсть міль. Заборонялося також з вагітної брати гроші, коли мова йшла про десяток яєць, глечик молока, склянку меду тощо. Також оточуючі намагалися фізично не навантажувати майбутню маму, перебирали на себе важчу роботу, вагітна була також віддалена від смітників, курних шляхів, гноєсховищ, ставків з цвілою водою тощо. «Дай, Боже, дитину, най хоч відпочину», – каже народна приказка [56].

2.2. Вірування та заборони породіллі. На Одещині в ХХІ столітті вірування та табу під час вагітності майже втратили свою актуальність. Зокрема, деякі вірування зберігаються та набувають популярності під час вагітності: не можна називати дитину на честь покійного родича, та як вважається що дитина повторить його долю, не купувати дитячий одяг на ранніх термінах вагітності, народні прикмети твердять, якщо речі є, а малюка немає, то у них може увійти потойбічна сила, не можна стригти волосся, так як вважається що жінка при відрізанні волосся втрачає свою енергію.

Комплекс звичаїв та заборон у передродовий період спрямований на створення спокійного психологічного середовища, умов для нормального протікання вагітності та доброго самопочуття жінки. Система заборон в етнографічній літературі відома під назвою табу або табуації. Табуїтивні заборони ніколи не супроводжувалися відповідними поясненнями їхньої необхідності. Для того щоб слідувати заборонам табу, людині достатньо було відчуття страху перед порушенням заборон [60].

До нашого часу існує безліч прикмет, які вже не мають ніякого сенсу. Як правило, вони утворились в наслідок якихось релігійних обрядів, символів або застарілих побутових звичаїв.

- Не можна вживати лайливі слова у присутності вагітної жінки, бо дитинка народиться з родимими плямами;
- Фотографувати вагітну заборонено, бо розвиток дитини може зупинитися як на плівці;

- До біди хитати порожню колиску;
- Якщо в купелі потоне віск з волоссям малюка, то дитина скоро помре;
- Вагітним не слід розчісувати волосся в п'ятницю;
- Під час пологів волосся повинне бути розплетеним;
- Щоб викликати дощ, вагітну потрібно полити водою;
- Вагітній не можна переступати через земляні плоди (картопля, морква, буряк і т.д.) Обґрунтовувалося це повір'я тим, що в землю ховають мерців, а значить, що вона може забрати і немовлят;
- Раніше вірили, що двійня приносить нещастя родині, тому жінки, які хотіли завагітніти не їли подвійні плоди та яйця з двома жовтками;
- Предки говорили, що дівчатка ще в утробі забирають мамину красу;
- Якщо вагітна витирає обличчя або руки кухонним рушником, дитина буде слинявою;
- Якщо вагітна вкраде що-небудь, у малюка з'явиться некрасива родимка;
- Якщо пити воду з відра – у новонародженого буде печія;
- Не можна бити чи штовхати тварин, бо дитя буде нервовим;
- Від малюка погано пахнутиме, якщо мати дивилася на зіпсоване м'ясо;
- Якщо сваритися зі свекрухою підчас вагітності, то нещасні будуть усі жінки їхнього роду;
- Якщо вагітна мало спатиме, то і у новонародженого будуть проблеми зі сном [58].

Всі ці заборони, з одного боку, були спрямовані на захист матері і дитини, оберігали вагітних від несподіванок, неприємностей, переживань, з іншого – сильно обмежували майбутню матір. Жінка мала ретельно також

дотримуватись релігійних заборон: «праця у святкові дні обов'язково позначиться на дитині».

До наших днів збереглася заборона відмовити в чомусь вагітній жінці. За народними віруваннями, це прохання не породілля, а її дитини, яка перебуває у материнському лоні. За повір'ями, у того, «хто пошкодує дати вагітній чого вона забажала, все в хаті чи коморі погризуть миші» Забороняється вживати під час розмови з вагітною наступні слова: страх, біль, кровотеча, корчі, запаморочення, зомління [16, с. 28].

Коли пологи були важкими, повитуха наказувала відчинити всі замки, відкрити двері, вікна, скрині, розстібнути коміри сорочок, іноді навіть просила відчинити «царські врата» (центральні двостулкові двері іконостаса, що ведуть до престолу у вівтарі і символізують ворота Раю) в церкві; обкурювала породіллю зіллям. Найдосвідченіші повитухи використовували і раціональні прийоми народної медицини: вони вправно робили породіллі масаж, компреси з відвару льону, розтирали маслом, вигрівали гарячим зерном. Були вони готові також до можливих ускладнень. Для пологів вони готували відповідні тканини (конопляні, лляні, пізніше – бавовняні, шовкові), прали їх, попередньо кип'ятили, змочували у відварах і настоях [16, с.32].

Зокрема на Одещині до породіллі під час пологів повитуха брала з собою такі атрибути: свячену воду, свічку, льон, щоб перев'язати дитині пупа. Під час цього дійства повитуха відчиняла двері, розплітала волосся та розв'язувала всі вузли – таким чином, щоб дитина могла легко народилася. Також повитуха молилася до Матері Божої та обкурювала породіллю свяченим зіллям.

Побутував цілий ряд повір'їв, якими мотивувалась поведінка породіллі після пологів: після заходу сонця не можна було нічого дарувати або позичати з хати, бо сон в дитини пропаде; не можна було показувати дитину до хрещення стороннім («щоб не було напасті»). Причому твердо вірять, що ці дії наперед визначають долю дитини [16, с. 36].

Далі відбувалося головне практичне завдання повитухи – відрізання пуповини немовляті. Як і будь-яка «початкова» дія, обрізання і перев'язка пуповини були сприятливим моментом для наділення новонародженого важливими характеристиками. Повитуха перев'язувала пуповину переважно лляною ниткою. Льон виконував функцію оберега і символізував зв'язок з предками-прабатьками і Матір'ю Землею. Також вважається, що це обв'язування робилося для того, «щоб дитина плодовитою була» і «щоб у жінки діти велися» [16, с. 48].

Ф. Вовк вказував, що увійшовши до хати породіллі, баба повинна була зробити тридцять поклонів перед образами та прочитати близьку до закляття молитву:

– Куди ти, молодице, йдеш?

– Іду, Господе, до роду.

Критії гори, розкотіться,

Господні голоси, розійдіться...

Як младенець – сідай на коня,

А як младенця – берись до гребеня [28, с. 192]

Перше купання немовля виконувалося з метою наділити дитину вродою, благополуччям, позитивними рисами характеру та здоров'ям. Купіль передбачала в собі змиття з немовля всього того, що не належить до людського світу.

В Любашівщині під час купання новонародженого у воду додавали цукор або мед, щоб життя було солодке, гроші – щоб життя було багатим, також у купіль сипали сіль і мак, лили свячену воду, кидали свячене зілля аби зберегти новонародженого від нечистої сили [10].

За менш поширеним варіантом, щоб дитина не плакала, воду з першої купелі виливали на дверні завіси, викликаючи при цьому скрипіння дверей. У цьому звичаї варто вбачати звернення до померлих предків з метою захисту ними немовляти [54].

На сьогоднішній день в деяких областях Одещини туди кладуть золоті вироби, ручку, гроші, зараз значення хліба, зілля, зерна та свяченої води вже не завжди розуміють, але інколи теж використовують.

Одним із відповідальних звичаїв вважається давати дитині ім'я. Це пов'язано з переконанням, що вдало обране ім'я сприятиме щастю та добробуту дитини. Вважалося, що з іменем переходять на людину і певні провини чи добрі справи тих осіб, чиє ім'я взято. Ім'я дитині давали тільки після її народження. За народними віруваннями, вибір імені до родів міг привести до народження мертвої дитини. З цієї ж причини не можна було готувати пелюшки та одяг дитині до її народження [16, с. 38].

2.3. Обряд хрещення та його роль в житті дитини. Одним з перших таїнств, які прилучали дитину до сім'ї, общини, християнського світу, є хрестини. Новонародженого до хрещення вважали «нечистим». Хрещеними батьками могли бути вінчальні батьки, друзі, рідні. Їх запрошували батьки дитини, частували горілкою, калачами. У наш час у куми зазвичай беруть молодих людей, друзів; хоча їхній вік особливого значення не мав. Забороняється брати вдівців та вагітних жінок. Якщо раніше обряд хрещення відбувався тільки в церкві, то з другої половини XX ст. спостерігається практика хрещення дитини в домашніх умовах, за якою священик та куми приходять до хати, де є новонароджений [16, с. 40].

За українськими традиціями, хрещення набуває особливого таїнства, так як немовля, прийшовши в наш світ – обирає свого янгола-хранителя, саме завдяки обряду хрещення. Зазвичай, хрещеними батьками були куми, та запрошувати їх ішов батько, оскільки породілля не могли виходити за межі двора протягом сорока днів. На сьогоднішній день жінка має право виходити та обирати кумів. Відмовлятися від кумівства вважалося та вважається недоречним, але відмовляють в тих випадках коли норми звичаєвого права порушувались – тобто, тоді, коли до новонародженого хлопчика запрошували

хлопця, а до дівчинки – дівчинки. Такі особливості притаманні і на сьогодні день. (див.додаток А)

На кумів накладалась і певна відповідальність, адже вони брали участь в обряді «пострижин», також виконували важливу роль в виховному процесі дитини, надавали допомогу, в тому числі і матеріальну, давали своє благословення та виконували почесну роль на її весіллі [10]. Особливістю хрестин був звичай запрошувати не одну, а дві-три пари кумів, перша з яких вважалася «старшою». Раніше брали і три, чотири пар, але славилася тільки перша пара, так як вона тримала дитину, а інші тримали свічки.мама

На хрестини запрошували сусідів, друзів, батьків, та бабу-повитуху. Гості обов'язково приходили з подарунками, для матері, дитини та повитухи, подарки могли бути різними, адже вибір подарунків стосується можливостей. Крижмо – яке приносила кума, є невід'ємним атрибутом, так як хрещені батьки тримали на ньому дитину в обряді хрещення, також кума купувала ікону «Матір Божу», а кум – «Спасителя».

На сьогоднішній день хрещений батько купує і натільний хрестик, який спочатку кладуть в колиску під подушку або прив'язують до колиски, а пізніше, коли дитина підростала одягали їй на шию (див. додаток Б).

Хрещення й сьогодні вважається однією з найурочистіших подій у житті людини. Під час цього обряду майже повсюди передбачали, чи здорова буде дитина, чи житиме, чи буде щасливою: «Як дитину хрестять, а вона чхає на крижмі, або воробиться, то це добре, бо дитина буде жити» [44, с. 5].

Інститут кумівства в Україні дуже поширений, хрещені батьки шанувались нарівні з рідними та зобов'язані піклуватися про хрещеників. Куми відгравали важливу роль не тільки під час хрещення, а й на весіллях, також брали участь у вихованні сиріт, але головною вважалася їх духовна спорідненість.

Загальнопоширене повір'я – якщо під час хрещення дитина не плаче, коли на неї ллють холодну воду, то вона помре[44, с.192]; плач дитини при хрещенні, навпаки, віщує здоров'я [там само].[додаток]

- Повір'я та прикмети які актуальні на сьогоднішній день щодо хрещення дитини:
- Виливати хрестильну воду можна тільки під дерево, і, ні в якому разі, не в каналізацію.
- Якщо дитина під час обряду плаче, значить, буде щасливою.
- Першу чарку під час урочистостей, присвячених хрещенню малюка, слід виплеснути в стелю. Тоді дитина виросте високим і здоровим.
- Дзвін церковних дзвонів перед початком церемонії – вісник щастя для дитини,
- Вінчання молодої пари перед хрестинами – хороша прикмета. А ось відспівування покійного – погана.
- В чужий будинок немовляти до хрестин приносити не можна.
- Не рекомендується прикрашати хрестильну дитину в одяг з червоними елементами.
- Ім'я, дане дитині при хрещенні, не повинні знати сторонні.
- Восприємники повинні, не сідаючи, вистояти церемонію.
- Не можна змінювати дату, призначену для проведення обряду.
- Бажано в один день хрестити тільки одне немовля.
- У день обряду не можна займатися ніякими справами.
- По дорозі в церкву вголос не говорять про те, куди їдуть або йдуть. Навіть якщо всім навколо відомо про майбутній захід, ніхто не повинен це озвучувати.
- Перший хрещеник у жінки повинен бути хлопчик, у чоловіка – дівчинка. В іншому випадку, у них не буде влаштоване особисте життя.
- Родичі і близькі, які залишилися вдома, не повинні відкривати нікому двері, поки охрещена дитина не повернеться з батьками додому.

- Потрапити під дощ у день, коли відбувається обряд – до великої радості.
- Не можна подавати біля хрестильні.
- По закінченні обряду треба прямувати додому, нікуди не заходячи і не заїжджаючи, навіть якщо святкуватися подія буде не вдома.
- Якщо батюшка вибрав ім'я дитині, то не можна сперечатися з ним щоб його змінити.
- Свячена вода повинна сама обсохнути на обличчі дитини, обтирати не потрібно.
- Не рекомендується купувати дитині золотий хрестик [50].

Після хрещення відбувалося застілля. Куми, родичі та інші запрошені приносили гроші, полотно, крупу та інші продукти. Часто заможні родини запрошували на свято троїстих музик. На хрестинах співали різні народні пісні. Перед хрестинами побутував звичай, за яким повитуха виготовляла ляльку-мотанку, схожу на дитину, і йшла разом з двома жінками до кумів. Прийшовши до них, співали: «...Добрий вечір, нанашку, витягай брихташку, а в брихташки є гроші на черевички хороші». А нанашка відповідала: «А нанашку си напив і брихташку загубив, а нанашка йшла, тай брихташку знайшла». І вони (куми) повинні були «дати на дитину», тобто принести подарунки: гроші, дитячий одяг, іграшки тощо. Після цього повитуха дякувала кумам і поверталася до будинку новонародженого. Після святкування хрестин був звичай скупати повитуху або ж кидати її в річку [16].

Наприклад, на Закарпатті після хрестин за столом на трапезі всі обов'язково проказували молитви: «Отче наш», «Богородиці», «Вірую». Трапезу благословляв і господар такими словами: «Най благословит Вас Господь Вас і наше дитя, аби в здоров'ї, силі росло, бо ми перші батьки, а Ви – другі». Нанашко відповідав: «Най благословить Господь і Ваше дитя і наше дитя» [54].

Із розповідей дізнаємося, що «рожениця не бувала в цей час з гостями, вона – в другій кімнаті з дитям, або в цій же кімнаті, лише постіль була закрита «писаною» плахтою.

При частуванні співали різних пісень:

*Аби не кум, не кума
Та й не дитина.
То не була би в нашої куми,
Дорога гостина.*

Кум співає:

*Кумо, кумо, дайте вина –
Та будете мати сина.
Як не дасте лем паленки,
То лем будуть одні дівки.*

Кума:

*На хрестинах була м
Паленку не пила м
Они не давали –
Бо честі не мали,
А я не просила –
Бо я ся ганьбила (стидалася).*

В кінці гостини нанашко збирав на танір (тарілку) гроші від гостей і йому співали:

*На танірі щербина,
То нанашкою вина.
Що там не доходить (не вистачає) –
Най нанашко доложить.*

Він закривав усі зібрані гроші своїми зверху, прикривав все рукою і віддавав мамі. А під кінець застілля співали «Многая літа» [54].

Співали під час хрестин красні співанки.

*Була в кума гостина
 Поки там не найшла маленька дитина.
 Кума наша, кумочка, пий ми паленочку
 Пий ми до рана, кім мі дарована.
 Кумо, наша кумо, з чорними очима,
 Яка сь сама красна, така й наша дитина.
 У нашого кума столик кругленький,
 Коло нього ходить наш кум молоденький.
 У нашого кума серед хижі яма,
 Дай, куме, паленки, бо я лем не п'яна.
 Кум, кумочко, покумаймося,
 Бо людям гіркий жаль же ми любимося.
 У кума у коморі дві склянки на столі,
 Поки не вуп'ємо домів не підеме.*

Щодо хрестин, то було і так «кіть дитя було слабе, то хрестили нараз. Кіть священника могло не бути, то хрестила люба жона. Вона тричі зливала водичку на голівку і нарікала ім'я і вже при хрещенні у церкві священник не зливав воду над дитиною, він лем читав молитви і мирував» [54].

Так як хрестини було прийнято відзначати в будинку, де він живе, то на сьогоднішній день багато сучасних батьків таку подію відзначають в кафе або ресторані. Але де б не відзначали свято, приміщення повинно бути оформлено в білих тонах з елементами золотистого кольору. Адже такі кольори символізують тепло, світло та очищення. В ХХІ столітті є можливість придбати фото зони із зображенням немовля, та прикрасити місце проведення різним декором – янголятами, голубами та церковними куполами (див. додаток В).

Наступного дня, у понеділок, відбувається продовження святкування – «похрестини». В цей день ритуально омивають дитину «непочатою» водою жінки-куми. При цьому кожна матка (хрещена мати) повинна облити дитину особисто. Завершуються «похрестини» застіллям, танцями [16, с. 45].

Сьогодні дитині лише символічно відстригають пасмо волосся або вистригають хрестик. У деяких місцевостях вистригається трохи волосся з чотирьох боків: спереду, ззаду та з обох боків над вушками, що має оберігати дитину від злих сил [там само].

2.4. Обряд пострижин. Обряд пострижин на Одещині виконувався кумом, який вистригає трохи волосся з чотирьох сторін: спереду, ззаду та з обох боків біля вух. Острижені пасма зазвичай залишаються на пам'ять.

Дівочий різновид пострижин – це обряд заплітання, урочисте плетіння навхрест перших кісок. Для цього ритуалу батьки запрошують хрещену матір, яку після виконання обряду обдаровують.

У перший День народження батьки можуть поворожити на майбутнє своєї дитини. Для цього перед малюком розкладають різні символічні предмети. Згідно з народними уявленнями, у цей день перед дитям відкривається його доля. Що воно обере, те й стане його шляхом.

Традиційно на кожух перед малям викладали:

- Книга – символ мудрості. Варто вже задуматися над умовами вступу до Гарвардського університету.
- Гроші – символ багатства. Можливо, ваш малюк буде успішним бізнесменом, або ж очолить Міжнародний Валютний Фонд.
- Молоток – майстер на всі руки. Вітаємо! Якщо Ваша дитина обрала молоток, чи інший інструмент, не сумнівайтеся – у Вас росте справжній помічник.
- Обручка – щасливий шлюб. Дітки, які обирають обручку, створюють у майбутньому міцні сім'ї.
- Ручка – талант добре говорити та писати. Можливо, Ваш малюк стане скрупульозним чиновником, або ж отримає Пулітцерівську премію.
- Клубок ниток – не лише символ жіночої хазяйновитості, а й може означати довге життя.

- Гральні карти – азартність і легка трата грошей. А, може, він стане офіцером?
- Музичний інструмент чи фарби – тяга до мистецтва. Починайте придивлятися місце для фортепіано, або слідкуйте за шпалерами, – можливо на них скоро з'являться унікальні приклади наскельного живопису.
- Лялька – успіх у протилежної статі.
- Пелюшки або підгузок – до великої родини. Не дарма ж бажають «діточок, як на небі зірочок».

Насправді реквізит для такого ворожіння може бути найрізноманітнішим. Все залежить від фантазії батьків і вміння трактувати знаки. Єдиною порадою тут може бути те, що коли дуже серйозно ставитися до таких ворожінь, слід подумати, чи варто класти перед дитиною предмети з негативним значенням (пляшка, карти і т.д.) [54].

Отже, звичаї та обряди, пов'язані з народженням дитини, містять в собі багато магічних, архаїчних елементів, покликаних забезпечити успішне народження дитини, щастя та благополуччя породіллі та новонародженого. Деякі обрядодії які зазнали трансформації збереглися і в наш час. У процесі тривалого спільного проживання на одній території, в однакових соціально-економічних умовах спільне православне віросповідання сприяло формуванню комплексу звичаїв та ритуалів в родильній обрядовості українців Одещини. На основі проведених досліджень можна дійти до висновків, що суттєвих розбіжностей у ритуалах які пов'язані з родильної обрядовістю кінця XX століття – початку XXI століття не зафіксовано. Але виявлені деякі розбіжності в назвах дійових осіб, в атрибутиці при обрядодії, та в використаних магічних інгредієнтів, вірувань та символіці.

Розділ 3

ВЕСІЛЛЯ УКРАЇНЦІВ ОДЕЩИНИ

ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТ. – ПОЧАТКУ XXI СТ.

Весілля у системі переходу українців є народною драмою і це пов'язано з тим, що один рід втрачає свого представника, а інший – набуває, але що принесе цей представник чужого роду – невідомо. Тому внаслідок чого сформувалася ціла система обрядів та вірувань весільної обрядовості українців.

3.1. Дошлюбні відносини. Власне до вступу у шлюб попередньо молодь мала декілька видів контакту між собою, які в свою чергу могли вплинути на вибір партнера у шлюбі. Проводилися такі заходи як вечорниці, молодіжні ігри в період календарно-обрядових свят. Ще одним місцем зустрічі молоді громади вважається церква. Спілкування молоді проводилося під пильним наглядом старших. Так як для дівчини було важливим збереження своєї цнотливості, бо це вважалося ознакою порядності та недоторканності.

Наприкінці XX ст. дошлюбне спілкування молоді зазнало локаційних змін, а саме – традиційне спілкування та вечорниці у вдови, або у самотньої господині перейшли на зустріч у місцевих клубах. Із матеріалів експедицій, зокрема у смт. Любашівка (Подільський р-н, Одеська обл.) молодь знайомилась на вечірках, на вечорницях, на дискотеках та на танцях. З цього можна зробити висновки, що вплив радянської влади на традиційне життя українців, а саме на обрядовість, відображається у незначному, але відході від народних цінностей. Проте в селах, таких як: с. Любашівка (Одеська область), Фрунзівка (Одеська область) та с. Ясеново (Любашівський р-н, Одеська область) традиційне спілкування не зазнає значних змін [1]. А наприклад в с. Плахтіївка Саратського р-ну, з оповіді Дудар Т. О. (1940 р.н.) «спілкування молоді проходило на вечорницях коли збиралася вулиця чи куток в одній хаті» [2].

Обряд «заручини» вже не має багатоетапного характеру, воно стає більш умовним, це виражається насамперед у тому, що парубок проводячи дівчину з

так званих вечорниць, мав негласне право на цю дівчину. Це можемо спостерігати за свідченням жителя с. Любашівки Майдикова Г. Н. (1961р.н.) «Заручин, як таких не було, але якщо ти проводив дівчину додому, то вона начебто вважалася твоєю» [6].

Парубки та дівчата заздалегідь збиралися і радилися, як найкраще провести свято. Наперед визначалися також, якій хаті будуть проводити вечорниці. То повинна була бути оселя самотньої жінки, яку шанували населі. Вона мала приглядати забешкетною молоддю. В одній хаті, залежно від розмірів, могло збиратися 5–15 дівчат тадесь зо 20 хлопців. Якщо дівчата здебільшого трималися тільки свого гурту, то хлопці могли відвідувати усі вечорниці в своєму селі і навіть ходили на «чужі» села, «роздивлялися, де є гарні та моторні дівчата. Як тільки вечоріло, дівчата йшли до господині, де мали відбутися вечорниці, і брали з собою різні продукти: мак, олію, муку, мед, гриби, сухі фрукти, рибу. Із принесених продуктів дівчата готували пісні страви: вареники (з капустою, сливами, вишнями, маком), узвар, книші (пироги з начинкою), пшоняну чи гречану кашу, рибу, капусту, голубці, кисіль тощо [13].

В різних куточках України готували різні страви, однак вареники в згадках зустрічаються найчастіше. Після заходу сонця приходили парубки, розсідалися по світлиці і тоді розпочиналися забави, співи. Починалося все із цікавих історій, які переказували хлопці, поки деякі дівчата з господинею накривали настіл.

Найдивовижніші оповідки розповідали старші парубки, вставляючи поміж тим всілякі жарти й небилиці (побрехеньки), щоб наймолодші дівчата не заспали, адже треба було дочекатися ночі, щоб наворожити собі свою доленьку» [13].

Виходячи з вище процитованого можна зробити висновок, що спілкування молоді заохочувалось дорослими, але все одно проводилося під контролем дорослих та більш досвідчених представників громади.

Також, такого роду відносини між молоддю були лише у певні свята, бо більшість часу люди того періоду займалися справами по господарству. На Одещині є деякі відмінності у проведенні вечорниць, і в загалом дошлюбного спілкування з іншими регіонами.

«Кожне село в Україні, як правило, складалося з кількох частин, як і в народі називалися кінцями або кутками, магалами, вуглами. Іноді кутки були повністю або частково ізольованими від центра села, мали свою церкву, цвинтар. Назви кутків зберігали пам'ять про події давніх років, що мали місце на цій території, або відображали географічні особливості чи відомості, нагадували про перших поселенців, їх заняття та ін. Наприклад це було характерним для українських сіл Одещини. Скажімо с. Круті поділялось на «Білу магалу», «Чорну магалу», «Шляхту», с. Будеї – на «Гуральню» і «Пожарню», а с. Плахтіївка (Буджак) – на 13 кутків, кожний з яких мав окрему назву, що походить від прізвища поселенців що тут домінували [47, с. 43].

Кутки були місцем молодіжного спілкування, відігравали велику роль як центр, навколо якого формувалася певна молодіжна громада. Кількість парубоцьких та дівоцьких громад, гуртів відповідала кількості сільських кутків. На Одещині в кожному селі були кути, вугли, магали, де після служби в церкві в неділю, а також вечора збиралися тільки мешканці свого вугла (с. Десантне, с. Мирне, с. Шевченкове) [47, с. 44].

Також існують дошлюбні молодіжні ігри, які пов'язані з вибором пари. Через ігри молодь виказувала свої симпатії, легалізовувала вчинки, які заборонялися "на людях". Так, поцілунок в деяких іграх був обов'язковим елементом (кабак, голубки, ниточки – с. Мирне, с. Яківлівка). У грі через суперництво демонструвались симпатії дівчини до парубка, чи парубка до дівчини (сусідка – с. Яківлівка). На Одещині є декілька пісень, які пов'язані саме з молодіжними іграми та розвагами. Одна із посних пісень, записана дослідницею Петровою Н. О. в селах Мирне, Шевченкове:

А у тую середу, середу

*Пасла дівка череду, череду.
Загубила корову, засмалила діброву.
С кільки в цебрі водиці,
І в дівчат правдиці.
С кільки в решеті дірочок,
С тільки в хлопця болячок [52, с. 92].*

Парубки та дівчата зустрічалися також на цинтах – місцях для зьому (танців), які влаштовувались, як правило, на роздоріжжі (с. Івашків). Молодь збиралася для спілкування також на краях (початок або кінець вулиці). Навесні, протягом посту, проводилися лише збігалки – зібрання невеликих груп молоді на короткий час. Взимку відбувалися як вечорниці, так і збігали (с. Андрієво-Іванівка). Наслідком таких спілкувань було парування молоді, котрі, зрештою, вирішували брати шлюб...» [47, с. 44].

Підводячи підсумки, ми можемо простежити, що докорінно місце та спосіб зустрічі молоді не відрізняється від регіону. Отже, це являється одним із важливих етапів вибору собі пари перед шлюбом, адже в ході спілкування молоді могли проявляти симпатію до протилежного полу.

У с. Ясеново – II (Подільський р-н, Одеська область) перед шлюбом, не меншу увагу приділяли саме рисам вибору свого нареченого або ж нареченої. «Найголовнішою рисою при виборі нареченого була працьовитість, характер, переваги в житті, захоплення, відносини з батьками і багато іншого. Зовнішність у даному випадку стоїть на другорядному плані. В теперішньому суспільстві на першому плані стоять гроші, хоча навіть і тут трапляються випадки. Якщо наречена змінювала своє рішення про весілля заради іншого, ворота будинку могли вимазати дьогтем» [5].

2.2. Передвесільні обрядодії. Такі весільні обрядодії як, розвідка та запити являло собою звичай попереднього розвідування та згоди на сватання. Більш детально ці обрядодії можемо розглянути у монографії дослідників Кушніра В. Г. та Петрової Н. О.: «Розвідки починались, особливо тоді, коли

парубок не був остаточно впевненим у позитивному для себе рішенні як молодої, так і її батьків. Така невпевненість парубка зумовлювалась цілком конкретними чинниками та обставинами: насамперед різним майновим і соціальним станом, відсутністю остаточної згоди дівчини на шлюб тощо. Отже, розвідка, запити та договір як попередня форма отримання згоди на сватання, мала підстави для існування» [47, с. 87].

Сватання. Наприклад у с. Тарасівці (Первомайський р-н) обряд сватання припадав на осінь, коли «Спас хліба припас», і тривав до Дмитра, після якого вже починалась Пилипівка, тобто піст перед Різдвом, і сезон осінніх весіль припинявся [7].

Казали:

*«Була собі Галя, дівчинонька – краля,
і розумна, і вродлива, тільки трошки вередлива.
Так вона вередувала, хлопцями перебирала,
що нарешті під Михайла за якогось шкандибайла насилу пішла», – і*

співали:

"А судив мені Бог, кого я не знала, це за той перебір, що перебирала" [7].

У с. Любашівка засватаного хлопця називають женихом, що вважається неправильним твердженням, так як в Україні женихами називали хлопців, які досягли певного віку. Слово «женихання», тобто упадання коло дівчини, не завжди повинно було закінчитись шлюбом. Тому після обряду сватання, жених ставав нареченим, а дівчина – нареченою. Але у весільному обряді, їх називали молода та молодий. Діти їх дражнили:

*Молодий молоду
Посадив на льоду.
- Ой, скажи, молода,
Чи холодна вода? [10]*

Ще одна деталь, коли старости на сватанні вже дістали згоду батьків, батько мусив (до цього його зобов'язував увесь правовий лад українського життя) звернутися до дочки: – *А що ти на це скажеш ?*

Дівчина не мала обов'язку відповідати. Вона просто виходила з хати, щоб повернутися або з рушниками, або старости підохочували:

Виляй – не виляй, молода дівочко,

Виляй – не виляй, а рушнички давай!

В разі своєї незгоди дівчина підносила старостам на тарілці гарбуза. Старости мовчки кланялися господарям і виходили. Вельми незвичайною, тобто непристойною, негарною, в цю хвилину вважали посмішку когось із присутніх, особливо дівчини, або сердито насуплені брови, особливо жениха. Ніхто не мав права ні сміятися з ситуації, а ні сердитися на неї. Волю дівчини мусили визнати всі, навіть ті батьки, які собі вподобали жениха. Звичаєве право було на її боці. Якщо його порушували, то не прилюдно. У разі дівочої згоди, побравши рушники, співали:

Наша дівочка заручається,

Од матінки однімається,

Од батеньки одлучається

До свекора прилучається.

Хай привика! [26]

Наприклад, як відбувався обряд сватання у с. Розумівка на Запоріжжі: «Сватання відбувається за місяць-два перед весіллям. Йдуть два свати з хлібиною, бутилкою. Свати кажуть: «Приймайте нас з хлібом-сіллю». Наречена підносить сватам рушники і перев'язує їх, тоді гукають жениха. Жених заходив – питають згоду, благословляють і відправляють жениха з нареченою по батьків молодого [26].

У ХХ ст. на Одещині сватання відбувалось таким чином: «Наречений запрошував батьків та її родичів: хрещену матір з чоловіком і хрещеного батька

з дружиною на сватання, яке призначалося зазвичай на неділю. У хаті нареченого збиралися також його батьки, брати і сестри.

Батьки дівчини і парубка за обіднім столом домовлялися про організацію весілля, про посаг(придане дівчини), подарунки, які мав купити наречений батьками молодої, а молода – батьками нареченого. Після сватання молодий супроводжував батьків дівчини до дому, а наречену запрошував на музики» [47, с. 89-90].

З цього можна дійти до висновку, що такі етапи передвесільного циклу (заручини, запити, розвідка) втрачають свою актуальність.

В с. Ясеново (Подільського р-ну), за даними Коваленко І. В.: «Сватання являє собою обряд пропозиції руки і серця. Майбутній чоловік просить батьків своєї обраниці дозволу одружитися з нею. Для цього він посилає сватів або безпосередньо приходить сам. Сватами можуть бути батьки нареченого, найближчі родичі, хрещені батько або мати. В заздалегідь призначений час елегантно одягнений із двома букетами квітів майбутній наречений наносить візит батькам коханій. Один букет він підносить матері нареченої, а другий – самій нареченій. Пропозицію роблять, звертаючись до батьків нареченої. Наречений просить руки своєї обраниці. Як правило, під час сватання дівчина не присутня, оскільки можуть виникнути делікатні питання, що стосуються житла, зарплати та інших матеріальних умов життя. Якщо батьки дівчини дають свою згоду, то вони запрошують молодого і його батька відвідати їх знову і призначають для цього конкретний день. Якщо ж батьки дівчини чомусь незадоволені пропозицією, то просять парубка почекати і дати їм час для обговорення питання в сімейному колі. Молода людина повинна чекати, коли його запросять знову.

При сватанні встановлюються позитивні психологічні контакти між майбутніми родичами, виникає довіра один до одного. Тільки після сватання майбутнє подружжя та їхні батьки домовляються про заручини і визначають їхню дату» [4].

За розповідями жительки с. Любашівка, Ткаченко А. розповіла, що під час сватання лунала пісня:

*Дай же Боже в добрий час як у людей так і в нас
 І в добрую годину звеселити родину
 Ой як сват танцює черевики попсує
 Ой як тие попсує то й другие обує
 Ой гуляще-гуляще що хороше то й наше
 Що погане то не нам нехай нашим ворогам
 Ой що наші вороги покопали ями
 Хотіли нас повкидати попадали самі
 Начихалися люди, набрехалися люде
 Таки наша Ганнуса господинькою буде
 Ой чи тур чи тура чи хороша Молода
 Ой чи тур чи туриця чи хороша молодиця
 А наша Молода ходить тихо як вода
 Хто на неї подивиця в того серце звеселиця
 Хто на неї гляне в того серце в'яне
 Молодий Молоду покотив по льоду
 Уставай Молода бо холодна вода [10].*

А вже у ХХІ ст. сватання втратило свою актуальність, як і більшість обрядів передвесільного циклу.

Головними учасниками обряду сватання вважалися *старости*, їх кількість була різною. Зазвичай, старости приходили з хлібом-сіллю та знали правила виконання обряду сватання та вміло розповідали про наміри свого візиту.

Однією із важливих складових сватання є *договір*, під час якого батьки майбутнього подружжя вирішували організаційні моменти, а саме – кількість запрошених гостей, дата проведення весілля тощо.

3.3. Власневесільні обрядодії. Вже після передвесільного циклу, починається не менш важливий етап – власневесільний цикл. Саме власневесільний цикл представляв собою низку послідовних дій, які мали певний сакральний сенс. Кожна обрядодія супроводжувалася пісенним супроводом та певною атрибутикою. Це були запросини, коровайний обряд, підготовка до вінця та вінчання.

Запросини передбачали запрошення дружок (які потім входили до складу весільного поїзда) та запрошення гостей. Їх проводили у неділю зранку. Молода в національному вбранні, з квітками та стрічками, обходила хати й дарувала господарям шишки, промовляючи: «Просили вас батьки, і я вас прошу прийти на малий час – на весілля до нас». У південних районах найчастіше запрошував молодий, у Карпатах – посередники (звачі), на Поділлі молоді ходили на запросини разом. Як правило, запрошували родичів, сусідів та знайомих, а у невеликих селах – усіх мешканців. Не годилося запрошувати під час випадкових зустрічей на вулиці, що відбилося в прислів'ї: «Просили по дорозі, щоб не були на порозі». На запросинах співали:

Ой були ми в молодого,

Не давали нам нічого,

Ні їсти, ні пити,

Ще й хотіли бити [26].

У більшості сіл гостей запрошували або наречена з друзками, або наречений з дружбами, наприклад в с. Любашівка Подільського р-ну, у другій половині ХХ ст. наречена та наречений запрошували родичів, сусідів та друзів окремо. Наречений з дружбами та старостами ходили по селу, в свою чергу наречена також виходила з дому з першими променями сонця під пісенний супровід [10]. Підходячи до майбутніх гостей наречена кланялась усім мешканцям хати включаючи дітей. Під час цього дійства наречений та наречена не перетиналися. З цього можна дійти до висновку, що гендерне розмежування було присутнім.

Традиційно після запросин на весілля прикрашали весільне деревце (локальні назви: гільце, вільце, райське деревце, різка, сосонка, дідування). Воно символізувало створення нової сім'ї, появу нового сімейного "дерева", тому повинно було виглядати якнайпривабливіше. Виготовленням гільця розпочиналася частина весільного дійства, яка в різних місцевостях України більш чи менш виразно визначалася як обрядове прощання молодих з дідуванням і парубоцтвом, з неодруженими товаришами і безпосередня підготовка до переходу в новий статус [26].

Коровай – один з головних атрибутів власневесільної обрядодії. В різних регіонах України були свої особливості випікання цього весільного традиційного хліба, але основними умовами в усіх регіонах було те, що до випікання цього обрядового весільного хліба скликають родичів (парну кількість жінок з благополучних сімей), а не печуть самі. Кожна з коровайниць мала принести до його складників (борошно масло, яйця, молоко, мед – у XIX столітті – цукор), оскільки продукти для короваю брали з семи місць, а воду – з семи криниць. Місячи коровай, співали:

Ой, чи мені воду брати,

А чи мені короваю бгати.

Або:

Рубайте сосну суху і здорову

Та беріте тріски на загніт,

Щоб коровай вийшов славен на цілий світ [24].

Власневесільний цикл. Коровайний обряд. Одним із можливих атрибутів власневесільної обрядодії було випікання короваю. Традиційно коровай випікався жінками які мали щасливе подружнє життя. Але у XX ст. ця обрядодія також зазнала трансформації. На причину таких змін, сприяв післявоєнний період, внаслідок якого було проблематично знайти жінку яка мала щасливе подружнє життя. Тому з часом випікання короваю втратило свій сакральний сенс, внаслідок чого, у більшості випадків коровай був покупний.

За свідченнями у Ясеново-ІІ Майдан Л. І. зазначила: «коровай пекли, як правило в четвер з ранку, також його могли пекти в інший будній день, окрім понеділка та среди» [5].

В с. Бобрик та Познанка під час випікання короваю співали:

*Жіночки-коровайночки
Хороший коровай убгали,
В середину місяць клали,
А довкола зороньками
З райськими пташенками.*

*Кучерявий піч вимітає,
Кучерявий в піч заглядає,
Пече, наша, пече,
Спечи наш коровай грече.*

*Все діло поробили,
Коровай усадили.
Думайте та гадайте,
Нам горілочки давайте [10].*

За свідченням Коваленко Г. М.: «на виготовлення та печіння короваю запрошували: сусідів, старостів, родичів. Коровай заборонялось пекти розведеним та вагітним жінкам. Та випікався коровай тільки у домі нареченої. Раніше при виготовленні короваю, заносили до хати житній хліб. Ця традиція проводилася для того, щоб гарним було життя молодих. Нині, традиція забута і в нас не проводиться. Після того як занесли хліб, розламувався калач на голові молодих. Це могло відбуватись в будь-який день, окрім неділі. В народі, цей обряд називався «випробування на вірність». Коровай виготовлявся наступним чином; «Спочатку розчиняли тісто, потім його замішували, коли воно починало сходити виробляли коровай. Коровай виготовляли круглої та овальної форми,

його оздоблювали шишками, голубками та косичками. Коровайницям потрібно було принести з собою муку і яйця, також в коровай ставили монети і яйця. Монети ставили на достаток, а яйця – на продовження роду. Коровайниць, як правило частували добрим обідом, наливали по чарці і т.д. ». Під час випікання весільного короваю, співали:

*Не вий, вітре, вгору,
Та повій по роздолу,
Та на наші коровайчики,
Розмай серпаночки.*

Або:

*Благослови, боже,
Пречиста, госпоже,
І отець, і мати,
Своєму дитяти
Сей коровай зібгати [3].*

У зв'язку з появою такого поняття як розлучення, з'являються у весільному фольклорі деякі вірування, а саме: «Якщо випечений коровай не тріскався, то будуть молоді жити в щасті і злагоді, якщо навпаки – розведуться» [3].

В ХХІ ст. ми спостерігаємо регрес та втрату основного сенсу саме цієї обрядодії. Виражається це у необов'язковій наявності саме короваю, заміником якого є весільний торт. На прикладі с. Любашівка, чітко простежуються зміни відношення до приготування весільного короваю та втрата останнього, як традиційного атрибуту власне весільного циклу. Так як зараз, в наш час, віддаленим, але заміником є весільний торт. Внаслідок чого, змістове та сакральне навантаження на прикраси цього втрачаються. Як правило, на весільному тортові прикраси (фігури молодят, квіти, прізвище молодої новоутвореної сім'ї, тощо) не несуть функцію оберегу та сакрального змісту.

Обрядовий весільний хліб починали випікати у четверг (с. Зеленогірськ, с. Бобрик, с. Познанка Подільського р-ну), траплялися випадки коли коровай випікали або у нареченого і у нареченої в різні – у четвер і п'ятницю (сmt. Любашівка, Ясеново – І) [10], відомі випадки випікання весільного хліба в суботу в Ольгопівському повіті [34].

В ХХІ ст. ми спостерігаємо регрес та втрату основного сенсу саме цієї обрядодії. Виражається це у необов'язковій наявності саме короваю, заміником якого є весільний торт. На прикладі с. Любашівка, чітко простежуються зміни відношення до приготування весільного короваю та втрата останнього, як традиційного атрибуту власне весільного циклу. Так як зараз, в наш час, віддаленим, але заміником є весільний торт. Внаслідок чого, змістове та сакральне навантаження на прикраси цього втрачаються. Як правило, на весільному тортові прикраси (фігури молодят, квіти, прізвище молодої новоутвореної сім'ї, тощо) не несуть функцію оберегу та сакрального змісту.

Більш детально цю обрядодію можна розглянути на прикладі с. Кінецьполь (Первомайський р-н, Миколаївської обл.). Зі слів мешканки цього села Пінчук Марії Михайлівни (03.07.1927 р.н.) «Я пам'ятаю як на весіллі моєї старшої сестри, пекли коровай в літній печі на дворі, але якоїсь особливої прикмети щодо цього у нас не було. Бо якось великий коровай у піч іще можна було посадити, але не можна було звідти вийняти (так він виростав), і челюсті печі мусили розвалювати» [7]. Також вона згадала пісню, яка лунала під час випікання короваю:

У нас на Вкраїні світлиці гостинні,

Родина дружна, завзята!

У нас на Вкраїні хати білостінні

Відчинені в будень і свята!

Хліб, сіль, коровай наш,

Як сонце ясний!

*Хліб, сіль, коровай наш,
 Як сонце ясний!
 До нас приїжджайте,
 Ласкаво Вас просимо!
 На рушнику коровай вам підносимо,
 Друзям хорошим, гостям дорогим!
 Хліб, сіль, коровай наш,
 Як сонце ясний!
 Хліб, сіль, коровай наш,
 Як сонце ясний! [7].*

Зі свідчення мешканки іншого села Познанка (Любашівського р-ну, Одеської обл.), Устименко Лідії Іванівни (14.08.1931 р.н.) «...здається у п'ятницю і в молодого, і в молоді ми ходили пекли шишки та весільні калачі. Було це не з солодкого, як на паски чи коровай тіста, але й не з пісного. Шишки ми робили з довгої смужки тіста, яку перед сим посередині, розтинали такими як би, зубчиками, потім ті частини ставили на столі сторч (цілим боком донизу, скручували у квітку й "підперізували" викачаним з тіста рубчиком. Весільні калачі плелитільки з трьох рядів: два внизу, й один поверх них – у заглибині між двома спідніми. Із того ж таки тіста випікали кілька "оплаток" – невеличких овальної форми плетених булочок, змащували медом. Потім ми їх оплачували дітям і дорослим, які віншували зі шлюбом молодих чи переливали їм дорогу» [11].

Стосовно прикмет щодо випікання хлібу Ф. Вовк у своїх роботах писав – «Коровай – це священний хліб, що має велике ритуальне значення і що без жодного сумніву фігурував колись як жертвена річ» [27].

Стосовно приготування весільного хліба виникли деякі повір'я, а саме: «Без хліба і без води погано жити», «Без хліба половина обіда», «Де хліб-сіль-каша, там домівка наша» [58].

На Одещині традиційно коровай випікався округлої форми, це було характерним не тільки для цього регіону, і для України в загалом. Але зустрічаються винятки, наприклад як у центральних районах Поділля. Це зафіксовано у праці Творун С. О. «На Поділлі коровай має форму прямокутника із дещо заокругленими кутами, і для випічки займає майже всю ніч. Дуже часто трапляється, що коровай гарно підходить і після випічки його неможливо вийняти, тоді доводиться виламувати пічні челюсті, щоб розширити вихід. Такі ситуації трапляються не рідко, і знайшли своє відображення в весільних піснях:

А де тії ковалі живуть,

Що гострі мечі мають

Нехай ідуть до хати,

Челюсті колупати

Челюсті колупати

Коровай доставати.

Кожна молодиця, що бере участь у приготуванні короваю, мусить принести з собою мірку борошна, певну кількість яєць, масла та інших продуктів, необхідних для його випікання, про це співається у весільній пісні:

Ми на коровай ідемо,

Пшеничну муку несемо

Ще й рожові квіти

Щоб любились діти.

Несем меду гарнець

Несем сім куп яєць,

Несем грудку масла,

Щоб коровай удався [67, с. 43].

В деяких регіонах України дотримувались парної кількості коровайниць, так як це свідчило про те, щоб молода паравесь вік жила в злагоді, але з часом цьому вже не надавали значення. Приготування короваю повинно було відбуватися у доброзичливій атмосфері і супроводжувалось піснями,

промовками тощо. У с. Шевченковому спершу, як замішувати тісто, одна з коровайниць зверталася за благословенням до батьків:

- Коровайниця: *Благословіть тісто на коровай замісити!*
- Батьки: *Бог благословить!*

Після батьківського благословення, замішуючи тісто, коровайниці співали:

*Благослови, Боже
І отець, і мати,
Своєму дитяти
Тістечко місити!
І в другий, третій раз,
І в кращий час!* [47, с. 97]

На початку ХХ ст. в окремих районах півдня України, окрім короваю, випікали й весільне печиво, яке мало різноманітні локальні назви і функціональне призначення, для частування дружок, коровайниць, а також запрошення весільних гостей виготовляли фігурне печиво: калачі, шишки, гуски, качки, голубці тощо. Гості, йдучи на весілля, брали із собою замотаний у спеціальну хустину або рушник хліб. Ним зустрічали і проводжали наречених, сватів. З двома хлібами йшов молодий по молоду, а не з букетом квітів, як це поширено, починаючи з кінця ХХ ст. Про те, що коровай мав принести молодій родині щастя ідеться в обрядовій поезії:

*Коровайне тісто
Да побігло на місто –
Чи по сир, чи по маслечко,
Чи по добреє щастячко.*

Люди здавна вірили, що вдало спечений коровай символізує щасливе життя молодій родині, тріснутий – розлучення, а загнічений сильніше – сердиту вдачу майбутньої невістки чи зятя [17, с. 121-123].

Дівич-вечір. Вінок. Головиця. За традицією *дівич-вечір* розпочинався зі збору барвінку. Принісши барвінок молодої, сідали за стіл і починали в'язати

маленькі букетики, а потім з них – вінок. На столі перед молодою клали хліб і сіль [47, с. 108].

Як правило, за день до весілля молодим починали плести вінок. Метою цього обряду, вважалося захистити молоду пару від усіляких негараздів, зокрема, чарів, заздрості, вроків, а також наділити її силою і здоров'ям.

Вінок – не що інше, як коло, сонце, символ верховного божества. В класичний дівочий вінок традиційно вплітали 12 лікарських рослин, що додавали життєвих сил, оберігали від злого. Дівчина у вінку почувалася захищеною від усього: він знімав біль, оберігав від лихого ока волосся (бо ж коса, як відомо, – дівоча гордість), відлякував тих, хто міг би її скривдити. “Зірвати вінок” – в прямому і переносному значенні – вважалося тяжким гріхом. А ще через вінок у наш світ приходили безсмертні душі з потойбіччя. І саме вони ставали надійними захисниками дівчини, а сам вінок – окрасою, оберегом, знахарем душі і символом дівування [38]. Також цей весільний атрибут зберігали до кінця днів нареченої, у південно-західному регіоні України його клали під скло ікони. Бо це вважалося що це постійний оберіг подружнього щасливого життя.

У призначений день зранку, щоб повернутися ще до полудня, збирається молодь, переважно у молодої, щоб веселою компанією вибратися до лісу по барвінок:

В долину, панянки, в долину

Та й по червону калину,

Та й по зелений барвінок

Молодій нашій на вінок [24].

Назбиравши барвінку, повертаються до дому молодої. Тут збирається ще більше молоді, та приходять навіть ті, кого на весілля не запрошували. У світлиці, де має відбутися весілля, висипають барвінок на стіл, і старша дружка просить благословення у Бога та батьків починати роботу:

Благослови, Боже,

І ти, Божжа Мати,

І отець, і мати

Два віночки звивати [47, с. 97].

Якщо вінкоплетини відбуваються і в молодого, дійство проходить так само, з тією лише різницею, що до нього приходять гості, старші за віком, очевидно, щоб таким поважним товариством надати юнакові статусу відповідального господаря. Перед тим, як почнуть вити його вінок, хлопець просить у матері прощення за можливі кривди й непослух, інколи (залежно від регіону) це робить за нього староста:

Просить той пан молодий насамперед Господа Бога,

Місяця ясного і Сонця красного

Свого тата, маму, братів, сестер, тіток, вуйків

Нанашок, роду ближнього і дального,

Щобисте йому благословили барвінок на вінець.

Батьки відповідають: “Хай Бог благословить”. Церемонія повторюється тричі. Коли вінок уже готовий, молодий разом з друзьбами йде просити на весілля своїх гостей [24].

Під час звивання вінків співали:

Вінку мій, вінку,

Хрещатий барвінку,

Купувала-м тя в ринку,

Замикала-м тя в скриньку

Тепер тебе рушу (беру),

– Заплакати мушу [10].

Головні дійові особи у власневесільному обряді є нанашули, майже вся організація весілля лежить на них. Адже потім нанашули, як правило, стають хрещеними батьками майбутніх дітей молодих. Поняття «нанашули» у ХХІ ст. зараз відсутнє, всі їхні функції розподіляються між молодими та батьками молодих.

Наступним етапом традиційно був обряд розплітання коси, який свідчив про перехід дівчини від статусу молодої, до статусу – заміжньої. Символом дівочої цноти, краси та порядності вважається коса. Тому, в українській обрядовості цей обряд є одним із важливих у власневесільному циклі. У смт. Любашівка за свідченнями Сідорченко В. С (1953). «Коли я свою сестру видавав заміж, то зранку я розчісував її волосся. « ... пам'ятаю як сестру садили на подушку, я розчісував її волосся. Потім дружки мілко плели дві, вплітаючи квіти, Під час *розплетення коси* дівки співали пісню:

Горіла сосна, палала.

Горіла сосна, палала, під ней дівчина стояла,

Під ней дівчина стояла.

Горіла сосна, палала, під ней дівчина стояла,

Під ней дівчина стояла.

Під ней дівчина стояла, під ней дівчина стояла,

Русяву косу чесала, русяву косу чесала.

Ой, коси, коси, ви мої.

Ой, коси, коси, ви мої, довго служили ви мені,

Довго служили ви мені.

Ой, коси, коси, ви мої, довго служили ви мені,

Довго служили ви мені.

Більше служить не будете.

Більше служить не будете, під білий вінок підете,

Під білий вінок підете.

Під білий вінок, під вінок.

Під білий вінок, під вінок,

більш не підеш ти у танок,

Більш не підеш ти у танок.

Під білий вінок, під вінок,

більш не підеш ти у танок,

Більш не підеш ти у танок.

Під білий вінок з кінцями.

Під білий вінок з кінцями, більш не підеш ти з хлопцями,

Більш не підеш ти з хлопцями.

Горіла сосна смерека.

Горіла сосна смерека, сподобав хлопець здалека,

Сподобав хлопець здалека.

Горіла сосна смерека, сподобав хлопець здалека,

Сподобав хлопець здалека.

Сподобав хлопець тай навік.

Сподобав хлопець тай навік, тепер вже він мій чоловік,

Тепер вже він мій чоловік.

Сподобав хлопець тай навік, тепер вже він мій чоловік,

Тепер вже він мій чоловік [8].

Після розплітання коси у Любашівському районі було прийняти сідати на подушку неodrуженій дівчині, бо це вважалося що вона скоріше вийде заміж. Це було пов'язано з тим що вікові рамки за якими дівчина вважалася молодою були не досить широкими. Приблизно у 21-23 дівчина вже вважалась старою дівою, або як казали в народі «засиділася в дівках».

І тут респондент Суботовська М. М. (с. Гвоздавка, 1948 р.н.) згадує: «коли молода після розплітання коси підіймалась з подушки, ми з дівчатками намагались худчіше сісти на її місце, бо дуже хотіли скоріше вийти заміж...» [9].

Сьогодні обряд – прикмета «сідання на місце молодої» неodrужених дівчат зазнав трансформацію в вигляді «приміряння» фати. Який також символізував прискорення переходу неodrуженої дівчини до одруженої (див. додаток Е).

Викуп нареченої. Жодне українське весілля не минало без обряду викупу нареченої. Щоб зустріти молоду, молодий мав подолати безліч перешкод та

виконати завдання, щоб забрати молоду та відвезти до церкви для взяття шлюбу. Шляхом до молодої, молодому перегороджували дорогу возом, щоб дорогу відкрили, молодий повинен був заплатити першу частину викупу. Коли молодий прибув до воріт молодої, спочатку їм ніхто не відчиняв, бо це вважалося чим складніше шлях до молодої, тим щасливіше буде подружнє життя. Потім на стукіт виходили родичі та сусіди, але відчиняли ворота тільки за солодкий викуп – цукерки, тістечка та інші смаколики [10]. Під час викупу дружки нареченої співали:

*Усміхнися нам, ясная доле,
То любов лебедіє жива.
А життя перед нами, як поле,
Де посіяні теплі слова.
У добрий час,
На довгий вік,
На щастя,
На кохання
Твори життя із року в рік,
Стрічай зорю світання.
В молодому зеленому житті
Не загубиться стежка мала.
Та стежина єдина у світі
Нареченими нас нарекла.
Стане день молодий і зелений,
І народиться пісня нова,
Де цілуються з вербами клени,
А з вітрами шепоче трава.*

Обряд викупу розпочинали з питань, де молодий повинен відповісти на запитання про наречену, а у разі неправильної відповіді – сплачував другу частину викупу (грішми, горілкою). Завершальним етапом обряду «викупу

нареченої» вважалось викуп місця молодої, молодий мав заплатити найближчому родичеві чоловічого роду останню частину викупу. Та після цього молодий сідав біля молодої.

«Викуп організовувала дружба. Плата бралась в залежності від щедрості молодого та його соціального статусу». Родичі з боку молодого на посаді співали:

*Пустіть свату, в хату!
Ми ж вам не докучимо,
Тільки суконьки пересушимо,
Тільки чарочку хильнемо,
Тільки вашу донечку візьмемо.*

Мати запрошувала доню сісти на посад:

*Ходи ж, моя доню, до хати,
Час тобі на посад сідати.*

До молодшого брата, який заводив сестру на посад співали:

*Ой, братику та намісничку,
Сядь же ти на містечку...[5].*

У цей же день молодий запрошував неодружених друзів на *головицю*. Увечері у Шевченковому в домі молодого на головицю збиралися бояри, світилки, свашки, сусіди, де *квітчали гільце*. Світилки та свашки (жінки старостів) співали такі ж самі пісні, які виконували і в молодої: «Благослови, Боже», «Чорнявії гільце виють», «Не йдуть молодиці», «Наше гілечко рясне». *Старший боярин* просив старосту благословити гільце. Після вечері молодий разом зі старостами, боярами і світилками, але без гільця, їхав до молодої» [47, с. 112].

Увечері починався обряд *розплітання коси* молодої, в цей момент молода сиділа на кожусі. Під час обряду співали пісню:

*Горіла сосна, палала,
Під неї дівка стояла,*

*Під нею дівка стояла,
 Русую косу чесала
 Русую косу чесала
 Ой, коси, коси, ви мої,
 Ой, коси, ви мої,
 Довго служили ви мені,
 Довго служили ви мені.
 Більше служити не будете,
 Під білий вінець підете,
 Під білий вінець, під хустку,
 Під білий вінець, під хустку,
 Більше не підеш ти за дружку,
 Хлопці ту сосну гасили,
 В решеті воду носили.
 Скільки в решеті води,
 Стільки у хлопців правди є [47, с. 111].*

Вінок мав сакральний сенс та поєднував у собі різноманітні символи, які свого роду характеризували наречену. Вінок із барвінку є основою вінка молодої, тоді як іншим дівчатам вінки виготовляли з рути та м'яти [53, с. 1].

Барвінок – вічнозелена рослина, як і повсюдно в Україні використовувався як символ радісної життєвої сили, вічності усталеного буття, провісника весни та емблеми викривальних сил, незайманості, цнотливості, невмирущої молодості, краси та міцного шлюбу.

Найголовнішим етапом є підготовка до вінця. *Вінчання* – до появи радянської влади на Україні, було як свідченням того, що ця пара є законними чоловіком та дружиною. Що перед громадою їхній зв'язок не був грішним, а свого роду підтверджений з точки зору морально-етичних норм того часу.

За традиціями до нареченої приходили дружки, та жінка яка допомагала одягати молоду до вінчання. Тому що в обрядах переходу, людина не є

дієздатною. В деяких регіонах України, наречена сиділа на подушці, а в інших – на кожусі. Коли вона вставала, дружки намагалися навипередки сісти на подушку чи на кожуха. Вважали: котра з них зробить це першою, та і вийде заміж першою [47, с. 123].

Комплекс весільного вбрання молодих півдня України наприкінці XIX століття значною мірою складався з елементів, шитих з купованих тканин. І лише сорочки молодих, весільні рушники, ткані плахта та фартух («запаска») молоді виготовлялись власноручно молоді до весілля. Фартух молоді мав роль оберега, тому що в подальшому дівчина була повинна народити здорових дітей. І саме фартух захищав, так би мовити, дітородне місце. Своєрідності костюму молоді надає сорочка з кокеткою, пишно розшита рослинним орнаментом, та високий весільний «вінець». Відзнакою молодого є весільний рушник, пов'язаний на руці, та весільні стрічки на грудях і біля коміра сорочки, поверх якої вдягнуто жилет та чорну чумарку. Широкі штани, підперезані тканим червоним поясом, заправлені в чоботи з високими халявами. На голові молодого – купований кашкет, який в кінці XIX століття ввійшов у моду в південних та східних областях України [69].

Згідно вищенаписаного ми можемо дійти до висновку, що за останні десятиліття весільний одяг зазнав великих змін. На сьогоднішній день весільне вбрання для молоді та молодого не обов'язково може бути традиційним як це було у XIX столітті, адже в наш час можна придбати будь-яке вбрання, як для молоді, так і для молодого.

Серед ключових та найстаріших атрибутів весільного обряду є обручка, яка є символом одруження та продовження роду. Майже кожна цивілізація використовувала обручку як символ весільної угоди [35].

В українських традиціях, червоний колір також служить оберегом від злого погляду, це стосується не тільки весільного вбрання, а й повсякденного життя. Наявність оберегів в цьому обряді переходу, пояснюється тим, що в цих обрядах людина більш енергетично вразлива.

Голову нареченої як правило покривали фатою. Фата вважається ще одним із оберегів нареченої та ознакою цнотливості. Фата була білого кольору, внаслідок цього весільного атрибуту формується у власне весільній обрядовості такий обряд як знімання фати та покриття молодої. Знімання фати представляло собою перехід від дівчини до статусу заможної жінки.

За українським звичаєм батько не веде молодої до вівтаря, а тільки обох молодят веде вже священник і тільки їх, а не батьків, питається, чи бажають вони одружитися. Ікони які застосовуються при обряді вінчання, слугують «батьківським благословенням» та посідають почесне місце в домі молодят. До церкви молоді їдуть окремо – молодий з дівчатами та жінками, а молода з чоловіками родини, після вінчання вони поверталися вже разом [17, с. 141]. Під час вінчання молодим, як правило, зв'язували руки, як символ вічної любові й нерозривності шлюбу. Тому розв'язуючи руки, священник говорить: «Те, що Бог злучив, нехай чоловік не розлучає!» [70, с. 56].

Після вінчання молоду заводив на посад брат, дружок чи староста. Тут повинен був здобути або викупити собі місце поряд з нареченою і наречений, який прибув зі своїм почтом (боярами, свахами) до її хати. Традиційний посад охоплював обрядові дії і церемонії, що вирізнялися місцевою різноманітністю і своєрідністю. Головними компонентами посаду були: зустріч зятя і його гостей у домі нареченої, посад молодого за столом біля нареченої, частування, розподіл головного весільного хліба – короваю, обдаровування молодої її родиною (або обох молодих) з частуванням кожного даруючого короваем або чаркою (перепій), зняття вінка і пов'язування нареченої хустиною й одягання очіпка, що символізувало приєднання її до жіночого гурту [24].

Спостерігається така тенденція, що молоді поверталися кожний до батьківського дому, або до батьків молодої, або до батьків молодого.

У селах Комінтернівського р-ну, с. Сичавка, с. Кошари., с. Григорівка, смт. Нові Біляри, молоді поверталися частіше всього до батьківського дому

молодого, цим самим акцентуючи уваги на те, що молода вже не належала до свого роду. Дорогою від реєс у с. Любашівка, співали:

*Вій вітре доброго
За нашого молодого
Розвівай русу косу
По зеленім поясу
Ой на горі, церковонька стояла
С ким ти Олю шлюб брала
З тобою, Іване, з тобою,
Як ясний місяць з зорою
Потому ти мене Олю пізнала
Що ти мене зорою назвала
Походу, Іване, походу
Бо ти найкращий на вроду
Рубайте тополю, вистилляйте дорогу
До самого дому, до верху гіллячками
Бо йде Оля з дружечками
Соловейко маленький
В тебе голос тоненький
Дай моїй ненці знати,
Що я вже коло хати
лети, лети соловейку попереду
та дай моїй неньці знати
що я вже йду
нехай виходять з калачами
бо я зв'язала білі ручки рушничком
не рушником, не рушником [8].
Та:
На весіллі веселяться люди*

І такі щасливі молоді,
 Все іще попереду в них буде:
 Щастя, радість, горе і жалі,
 Діти, внуки, зустрічі, прощання,
 Знахідки і втрати на путі,
 Але святе таїнство вінчання
 Їх оберігатиме в житті!
 Таїнство вінчання – сила Божя,
 Мудрості Вам клятва додає
 І ніхто ніколи вже не зможе
 Розділити на твоє й моє!
 Таїнство вінчання – Божя ласка,
 В сповіді очистилась Душа,
 І кохання, як у добрій казці,
 У благословенні розквіта!
 Від тепер одна у Вас дорога
 І по ній підете в майбуття!
 Нині ви у церкві перед Богом
 Сповнили мету свого життя.
 Ви такі прекрасні в цім пориві,
 Чисті, щирі після каяття
 І на Євангелії у мирі
 Об'єдналися закохані серця! [10].

Молодим, котрі поверталися з церкви (та й на шляху руху весільного почту, наприклад до молодого), переливали дорогу водою. Наприклад у с. Шевченковому, це робили здебільше діти, у с. Познанка (Любашівського р-ну) дорогу молодим осипали пшеницею, та цукерками – на багате та солодке життя [11]. У с. Шевченкому співали:

Рубайте ожину,

*Стеліть дорожину
Від церкви додому,
Князеві молодому.
Коли доходили до двору молодого, дружки співали:
Котилося яблучко з города,
Підкотилося під ворота.
Одчиняйте ворітця,
Бо іде наш (Іван) з-під вінця [47, с. 126].*

Так звана реєстрації шлюбу в обрядовості українців зазнала змін в декілька етапів. Початково шлюб вважався дійсним перед громадою після того як батьки давали благословення, наступним етапом трансформації дійсність шлюбу підтверджувала церква за наказом Петра І, ця дія одержала назву – вінчання. Були обов'язкові вимоги стосовно днів для вінчання, а саме: не можна було вінчатися у піст та на великі церковні свята. Дорогою до реєстрації шлюбу у с. Любашівка лунала пісня:

*А в неділю рано сине море грало.
Виряжала мати дочку в чужую й сторонь(ку).
А в чужую стороньку, між чужії ж люди.
– Ой хто же тебе, дитя же моє, жалювати бу(де)?
– А хто ж буде бити, той буде жаліти.
А вже ж мені, ненько же моя, з тобою вік не жити [10].*

Вінчання припускало собою що люди одружувались один раз і на все життя, але з приходом радянської влади, альтернативою вінчання є розпис у РАГСі. Таким чином, з'являється можливість розлучення, що автоматично виживає більшість обрядодій та атрибутів, які оберігали майбутнє подружнє життя (див. додаток Д).

Якщо до 50-х рр. ХХ ст. використовували «весільний поїзд», підводи, запряжені кіньми, то вже з другої половини ХХ ст. почали використовувати, автомобілі. Тому в наш час, нині весільний поїзд представляє собою котреж

автомашин, які прикрашені стрічками та квітами, а на капоті ляльками [33, с. 84].

Дорогою від реєстрації шлюбу за свідченнями Коваленко Г. М. (1946 р. н.): «молодята після шлюбу, за звичай повертаються до молодого, якщо весілля відбувалось у домі молодої, то подружжя повертається до молодої. Дорогу молодим посипали солодощами – на солодке життя, грішми – на щасливу долю. Батьки зустрічали молодих хлібом-сіллю біля воріт та благословляють їх після шлюбу. Наречені вклоняються батькам (молодого/молодої) три рази, окрім батьків, молоді більше нікому не вклоняються» [3].

На даний час молодята після РАГСу повертаються до кафе або ресторану. Їх зустрічають музики та чекають гості. У ХХ ст. не менш важливу роль відігравали дружки, які брали на себе організацію всього весільного посаду, а зараз – це свідки та тамада. Якщо тоді гості просто танцювали та співали різноманітні пісні, то зараз це має більш широкий спектр розваг (різноманітні конкурси та веселі танці).

Після вінчання у деяких регіонах України молодий і бояри повертались до себе до додому, а молода з дружками – до себе. У кожному домі відбувався обід. По приїзду молодого відбувалась ціла низка обрядодій: виставляли серед двору хлібну діжу, теща підносила молодому горщик з вівсом та імітувалася боротьба молодого з боярами. Після цього бояри давали викуп і їх пускали в дім, де за столом з похиленою на хліб сиділа наречена. Жених сидів збоку, а поруч сідали і бояри. Під час обіду ділили коровай, а родичі і запрошені обдаровували молодих подарунками.

Після пісень боярин платить гроші, брат поступається місцем, і староста заводить молодого.

Молоду виряджають та везуть до свекрухи, раніше вперед везли придане– скриню та подушки. Але наприклад в с. Гвоздавка, с. Бобрик 1, с. Бобрик 2 Подільського р-ну, молода частіше всього залишалась у домі молодого, а молодий – у батьківському домі.

Коли молоду виряджали, лунала пісня:

Ой жалуй, ненько,

Поки я у тебе,

Бо я піду до неньки чужої,

Там не буде воленьки такої [10].

Зустрічали молодих свекор та свекруха хлібом та сіллю. Заходять в хату, садовлять молодих за стіл та пригощають молодих.

Викуп приданого. Давня традиція українського народу, за якою батьки давали придане своїй доньці. На Одещині придане складалось з трьох подушок, простирадла, покривала, скатерки, ковдри, рядна з трьох пілок для просіювання на ньому зерна (с. Будеї, Південно-Східне Поділля). У с. Шевченковому придане становили 4-6 подушок, одяг (по 2 літніх та зимових костюми), 2 ковдри, 6-8 налавників, рядна. У придане також давали волів, овець та корів, але з 40-х років з приходом радянської влади перестали давати худобу та землю [45, с. 146].

В селах Любашівщини, обряд викупу приданого завжди супроводжувався гумором та приспівками. Лунали різні пісні, які нажаль до нашого часу не вдалось зберегти [10]. В деяких селах Одещини завантаживши дзестра, молоді і нанашули сідали на віз та їхали до батьків молодого. На виході з двору, мати нареченої посипали молодих зерном, шматочками калача, цукерками, та водночас бажали любові, добробуту і миру. Під час обряду лунала пісня:

Крапнув дощик із неба./2/

Кому цих подушок треба?

Хто на них буде спати,

Той буде викупляти.

[Іван] буде спати,

А бояри викупляти.

Обряд викупу Бояри клали невелику суму грошей на тарілку та навіть намагались навіть «вкрасти» подушки. Свашки молодої продовжували співати:

*А я літом не гуляла,
Бо я пір'ячко збирала:
Із качки із гуски
Сестриці на подушки.*

І в решті-решт подушки були «викуплені». Бояри з криками та свистами виносили все придане молодої та складали на підводу. В цей час батько давав доньці хліб-сіль, а мати – ікону [47, с. 129].

Зустріч молодих батьками молодого. У смт. Любашівка молодих зустрічали біля воріт та підносили хліб-сіль, коровай або наповнені чарки [10].

Після обрядодій дарування приданого, прощання молодої з родичами, молода повертається до молодого.

Обряд «покривання молодої» – заміна дівочого віночка та стрічок на жіночу хустку. Один з найважливіших весільних обрядів, що свідчить про перехід від дівчини до заміжньої жінки.

У с. Шевченковому увечері молоді стають перед порогом хати, за ними містяться дружки, бояри та свашки. В цей час дружки співають:

*Ой, ще рано, рано,
Ще ж би нам рано не рано,
Ведуть нас до хати
Марусю покривати [69, с. 60].*

Далі староста молодої заносить коровай із хусткою і ставить на столі, в цей час дружки співають:

*Ой, глянь на поріг, діво,
Несуть твоє діло:
Чіпчикок, кимбалочку
На твою головочку [69, с. 61].*

Далі символічні дії через розплітання коси та покривання голови молодої очіпком і наміткою підкреслювали ієрархічність шлюбного союзу. У найдавніші часи обряд розплітання здійснювався в домі молодої приданками та свекрухою, в кінці ж XIX ст. – як в домі молодої, так і в домі молодого приданками, свекрухою й навіть молодим [70].

Молоду садовили на діжу, брат або приданка розплітали їй косу і мастили волосся маслом чи медом. На Поділлі втинання коси здійснював молодий: посадовивши наречену собі на коліна, відрізає косу ножицями. На Закарпатті зберігався і більш архаїчний обряд – відсікання коси. Після церковного вінчання розпочиналися танці, під час яких молодій обтинали косу. Родичі молодого прив'язували кінець коси до гвіздка, вбитого в стіну. Молодий серед танцю повинен був виявити таку спритність, щоб єдиним ударом топірця повністю відрубати косу. Після цього родичі молодої приймали хлопця до свого роду [55].

Наприклад у с. Шевченкове під час покривання співали:

Я ж тебе, сестрице, покриваю,

Щастям, здоров'ям наділяю.

Щоб була здорова, як вода,

Щоб була багата, як земля,

Щоб була пригожа, як рожка [69, с. 62].

Відрізавши косу, молоду покривали очіпком. За ритуалом, вона мала двічі його зривати, і тільки на третій раз корилася долі. Від цього моменту вона переходила у стан жінки з відповідними нормами поведінки. Вони підкреслювалися, зокрема, вбранням: заміжня жінка збирала волосся у жмут й запиналася хусткою або вдягала очіпок. Виходити поміж люди без нього вважалося непристойним [55].

Після покривання молодої та пісень старости підносять свашкам могорич, і сідають на свої місця.

3.4. Післявесільні обрядодії. Зазвичай починались на другий день після весілля, та супроводжувалось різними обрядодіями.

Весільні обрядодії другого дня – «за курми» та «цигани». Обряд *кури* розпочинався рано, батьки молодого посилали двох дужих чоловіків до своїх сватів за курми. Якщо чоловіки не приносили курей вчасно, це було ганьбою, так як молода мала встигнути зварити борщ до ранку. Увечері гості сходились *на кури* і того ж дня музиканти вже не грали. Під час вечері гості співали «Оце ж тобі, курочка, за тее», яка в жартівливій формі звучала як напуття молодій.

Від господарів гості вимагали в жартівливій формі вина чи горілки:

Ой не гнися, батечку, не гнися,

Єсть у тебе на оборі ягниця.

Та веди ти на базар та й продай,

Нам горілочку розгадай [47, с. 160].

У с. Любашівка, обряд «цигани» сьогодні втратив свою актуальність, так як зараз це виглядає не як весільна обрядодія, а просто весільний конкурс.

Обряд комори. Вважався важливим етапом для підтримки в молоді високої моральності та цнотливості. А для батьків молодії, це вважалося перевіркою, чи здатні вони виховати свою дитину відповідно до звичаєвого права та моралі. У хаті молодого готували постіль, а на ранок простирadlo вивішували у дворі, для того, щоб люди бачили, що наречена була цнотлива. Але якщо це було не так, то рід молодого мав право повернути молоду батькам, що не зберегла цноту до шлюбу.

Цікавий випадок шлюбної ночі, записала Борисенко В. К.: «Молодий, не роздягаючись, кладовитися на постелю, жінка здимає з правої ноги його чобіт і достає звідти нарощно положені гроші. Якщо грошей в чоботі буде мало, то молода кидає чобіт далеко в сторону – «коли він скупий, нехай цілу ніч шукає чобота». На другий день, в вівторок рано, zostавшійся ідуть до клуні на «зводини» до молодих».

Як і кожна весільна обрядодія, це супроводжувалось піснею:

*Встала Гануля з ложа,
При ній Матухна Божа
Вложила корононьку
На єї головоньку* [16, с. 189].

Також існували і інші обряди які відбувалися після весілля, а саме: пропій – пригощання молодим батьків та гостей, сватини – вечірка в домі молодої та гостина – відвідування молодого своїх батьків [55].

У ХХІ ст. з'явився обряд «миття ніг тещі», танцю молодих (див. додаток Є) та танець молодої з батьком і молодого з матір'ю. Свого роду це символізує прощання зі своєю дитиною, так як вона переходить до іншого роду. Танець відбувався під пісню «Дай ми ручку, доню моя» та під пісню Василя Зінкевича – «Мамина світлиця». Обряд «миття ніг тещі» символізує подяку матері нареченої за те, що вона виховала порядну дівчину.

Також набув популярності обряд перекидання букету та пов'язки молодої, тому хто піймає цей весільний атрибут, вважається що наступною вийде заміж. Якщо хлопець піймав пов'язку молодої, то на протязі року він має одружитися (див. додаток Ж).

Під час весільного дійства відбувався обряд ділення короваю. «Дружба вносить і ділить коровай, до короваю додавали чарку. Отримуючи коровай, гості бажали молодим щастя, здоров'я щоб разом довго прожили, дітей породили і т.д.» [3].

Після гуляння молоді розходяться навхрест по домівках своїх батьків. За спогадами жительки смт. Любашівки Гвоздик А. І. (1968 р. н): «пам'ятаю що верталися після весілля так, я до його батьків, а він до моїх батьків, не знаю чому, але в нас так прийняти...» [1].

Наступним етапом являється післявесільна обрядовість, до неї відноситься – обряд комори, «сніданок молодих» та «цигани». За традицією обряд комори відбувався у домі нареченого, наречену перед цим пильно роздивлялись, аби наречена не пішла на хитрість та не заховала сосуд з кров'ю.

Бо відсутність цнотливості, свідчила про непорядність нареченої та мала жахливі наслідки для себе та своєї родини. Цей обряд трансформувався у ХХІ ст. та майже втратив свій смисловий зміст, на сьогодні він має назву «перша шлюбна ніч». Наречену вже так пильно не оглядають, але є обов'язкова умова – молоді не повинні ночувати вдома, тобто своєрідне трансформування основного змісту обряду, але не місця. Тому як правило, зараз молоді їдуть до готелю або до знайомих.

«Так, на другий день весілля, у понеділок, приносять сніданок молодій. Також, її господарство окроплювали свяченою водою. Невістка розтоплювала піч, ходила по воду, тощо» [5]. На весіллі ХХІ ст. ця традиція відсутня, це пов'язано з тим, що більшість молодих вже не живуть з батьками, тому ця традиція втратила свою актуальність.

Обряд «кури» та «цигани», теж зазнав не малих змін, зараз свідки та дружки переодягаються в вбрання чоловіків, а чоловіки – в жіноче. Сьогодні це має більш жартівливий характер і не несе ніякого змістового навантаження. Весілля святкували 3 дні, а в деякий районах Любашівщини – 2 дні, кількість днів майже не змінилась, ці зміни торкнулися лише міської місцевості.

Проаналізувавши всі обрядодії передвесільного, власневесільного та післявесільного циклів, можна чітко побачити регрес у ХХ ст. та відходження морально-етичних норм у минуле. Це пов'язано зі змінами способу життя та політично-соціальних змін, які вплинули на етнічну свідомість українського народу. Такі обряди, як дівич-вечір, обдаровування батьків, барвінковий обряд, благословення батьків у ХХІ ст. втратили свою актуальність.

Отже, підходячи до висновку, українське весілля є феноменом етнокультурної практики людини та вважається складовою народною культури.

Розділ 4

ТРАДИЦІЙНІ ПОХОВАЛЬНІ ОБРЯДОДІЇ УКРАЇНЦІВ ОДЕЩИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТ. – ПОЧАТКУ XXI СТ.

Обряди які пов'язані зі смертю людини, включають поховальні і поминальні. В цілому смерть людини сприймається як величезне горе для кожної родини. Саме ставлення до смерті обумовило формування складної системи поховальних обрядів. Про смерть людини прагнули дізнатися заздалегіть, та по можливості підготуватися до неї. Близькі люди покійного готували смертний одяг, матеріали для труни, поминок тощо. Дії, які супроводили поховання покійного були спрямовані на забезпечення переходу душі покійного на «той світ» і охорону живих від шкідливого впливу духу вмерлого, так як вважалося, що дух померлого може повернутися за певних умов.

- У народних звичаях які пов'язані з похованням, можна виділити такі основні етапи:
- Передпогребальні обрядові дії: підготовка тіла померлого до поховання, обмивання, одягання, положення в труну, нічні пильнування біля труни покійного.
- Похоронні обряди: винос тіла, відспівування в церкві, дорога на цвинтар, прощання з померлим біля могили, поховання труни з тілом в могилі, повернення рідних і близьких назад в будинок померлого.
- Поминки: після похорону та будинку померлого на третій, дев'ятий, двадцятий, сороковий дні, півроку, річницю після смерті, з замовляння поминальних треб в церкві, поминальними трапезами і домашніми моліннями за померлими [44 с, 155].

4.1. Прикмети про смерть. Прикмети смерті можуть зіставляти абсолютно далекі один від одного поняття. Деякі речі на які ми не звертаємо уваги, які здаються нам дивними – можуть нас змусити панікувати, але якщо

мислити правильно, то ми можемо зрозуміти, що знання про свою кончину, дозволяє нам закінчити важливі справи та подбати про добробут близьких.

Втрата члена сім'ї – важке випробування. Люди пов'язані енергетичними полями, тому можуть відчувати або бачити уві сні швидку кончину один одного. Прикмети, які передвіщають смерть, пов'язані з віщими снами:

- виймати колоду з дерев'яного будинку – втратити одного з членів сім'ї;
- вирубувати вікно в дерев'яному будинку – робити двері для небіжчика: раніше покійних не дозволяли виносити через двері тільки через віконні прорізи, щоб душа не могла дорогу запам'ятати і повернутися;
- виють собаки з опущеними головами під вікнами, обов'язково хтось помре – це марновірство обґрунтовано науково: собаки відрізняються хорошим нюхом і відчують зміну запаху людського тіла напередодні смерті, т. к. процеси життєдіяльності сповільнюються;
- вирила перед порогом велику яму собака;
- літає муха по квартирі після випадання снігу – готуйтеся до смерті одного з членів сім'ї;
- випав зуб уві сні – смерть рідних кровних, якщо просто випав і крові на ньому не було; якщо він був з кров'ю, чи не рідних по крові (родичі чоловіка / дружини).
- Передвісники смерті людини – прикмети, пов'язані з птахами:
- стриж і / або ластівка влетіли у відкрите вікно – до важкої хвороби, яка може закінчитися смертю;
- синичка вдарилася в шибку і впала замертво – до швидкої смерті хворого.
- Явні ознаки, що людина скоро вмере, які неможливо ігнорувати:
- падають ікони;
- тріскається обручку;
- лопається посуд з кришталю;
- блимає світло вечорами;
- зупиняються годинник.

Також одним повір'я про смерть близької недуги яка страждає від страшної недуги:

- хворий різко судорожно здригається: в цей момент тілесна оболонка в перший раз стикається з диханням смерті;
- особа стає повністю симетричним, особливо помітний стає ніс, який отримує загострену форму: за народними повір'ями смерть тримає людину за нього;
- прагнення страждає збирати якісь речі, намагатися зробити ремонт, вночі збирання простирадлом – прикмети наближення фатальних подій;
- обмацування їм голови: згідно з прикметами, в цей момент душа шукає виходу з тіла;
- пацієнт відчуває себе краще безпосередньо перед смертю [51].

Наприклад у с. Стрюкове, люди вірили, що сова – це передвісник смерті, тому коли вона появляється то люди вже журяться та вважають що з ними щось станеться [41, с.250-251]. В с. Любашівка, коли люди чули що собака вис від вікном – то це означало, що скоро в цій хаті буде покійник.

Існують прикмети і забобони, які передвіщають смерть, які були доведені науково, в наш час деяким прикмети людям навіть і невідомі, а хтось і взагалі не звертає уваги.

На Одещині, зокрема в Березівському та Балтському районах, коли людина помирає, її накривають на дві години, потім запрошують людей, які обмивають та одівають. Покійного кладуть на одіяло на землю. Мужчин обмивають і одівають мужчини, а жінку – жінки. Воду якою мили померлого, виливають там, де ніхто не ходить [41, с. 241].

4.2.Одягання померлих. Дівчину одягали у весільний одяг, на руку ліпили перстень з воску, пов'язували весільний рушник та розплітали коси, а юнаку прив'язували до пояса червону хустку. Одягали обов'язково в нову одягу, але не в чорне [10].

Зазвичай на праву руку померлого клали рушник, а жінкам – хустину, щоб вони могли витерти піт із чола, як кажуть, на «Страшному суді».

В багатьох селах Одещини в оселях є кімната, яка виконую релігійно-обрядову функцію, як правило, ця кімната найбільша. Саме в цій кімнаті ставлять катафалк, а на ньому – домовину з тілом померлого яке прикрашали квітами й вінком із освяченої верби. Також руки покійного мають бути схрещені на грудях, ноги перев'язують червоною стрічкою. Існувало повір'я, якщо очі у покійного розплющені, то може померти хтось молодий із сім'ї.

Зазвичай покійного ховали через три дні після смерті, і на самих похоронах брали участь не тільки рідні, а й сусіди, та як правило, все село. В Любашівському районі в с. Познанка, дотримувався цілий ряд ритуалів, наприклад, труну виносили ногами вперед, та іноді, спеціально зачіпаючи за поріг. Також ворота хати, де проживав покійний, пов'язували чорною хусткою та одночасно відчиняли вікна та двері. Коли померлого виносять з дому, труну тричі опускають на порозі дому, у такий спосіб покійник прощається зі своєю домовиною. При цьому виконують пісню:

Прощаю Вас пороги.

Мої, останій раз,

Бо з вічної дороги

Не повернись до Вас.

Дорога та далека

Дорога та сумна.

Хто йде, вже не вертає

Не вернуса вже й я [10].

Після винесення покійного, хату підмітали та мили підлогу. Несли труну на руках декілька чоловіків, зазвичай по центральній вулиці до самого кладовища.

Під час поховальної процесії лунають голосіння, виконували їх або професійні плакальниці або родичі померлого. Такі тексти можна класифікувати на: голосіння жінки за чоловіком (і навпаки), голосіння матері за сином або донькою, голосіння дітей за матір'ю або батьком тощо. Голосючи за чоловіком висловлювали жаль з приводу втрати годувальника. Наприклад, голосіння жінки яка втратила чоловіка у с. Бобрик 2 (Подільського р-ну, Одеської обл.):

Мій хазяїну, та мій дорогесенький.

Мій хазяїну, та мій ріднесенький.

Та на кого ж ти мене й покинув,

Та на кого ж ти мене й оставив?

Та куди ж мені головку схилити,

Та куди ж мені головку ж притулити?[10].

Голосіння доньки яка трагічно втратила матір:

Моя й матінко, моя й ластівко,

Й прими мене, й пригорни мене до себе.

Та яка ж я й нещасна на світі,

Прийми ж мене, матінко, пригорни.

Та як же мені горько жити,

Та як мені на світі білому горювати,

Та як мені тії смерті дожидати,

Моя й матінко, моя й голубочко.

І розступися, сира земле.

Піду жива в тебе,

Й пригорни ж мене до себе, нещасницю на світі.

Та як же я, матінко, за тобою убиваюся,

Та як же й, матінко, я за тобою й горюю й страдаю.

Голосіння матері яка втратила сина у с. Гоздавка 1 (Любашівського р-ну, Одеської обл.)

Та мій синочок, та моя й дитиночка дорога.

Та відкіль я тебе дождидатиму, та відкіль виглядатиму, мій синочку?

Та чужі діти пісьма пишуть, та чужі діти додому йдуть,

А од тебе, моя дитино, ні словечка, од тебе, сину, ні пісьмочка немає.

Та відкіля тебе дождидатиму, та відкіль виглядатиму, моя й дитино?[10].

4.3. Похоронні голосіння. Голосіння вважаються різноманітними за тематикою, образами та мотивами, та це спричиняє труднощі в їх класифікації. Але вже в наш час такий обряд як голосіння втрачає свою актуальність.

У с. Демидове, Березівського району, в труні покійного накривають спочатку полотном, потім занавескою і кладуть туди гроші. В день похорон запрошували додому батюшку, він служив і потім ішов на кладовище. Хто не міг попрощатися з покійним, приходив у дім, приносив гроші і клав їх на тарілочку, яка стоїть на столі чи на вікні біля покійного. Ці гроші потім віддають в церкву на свічки [41, с. 243].

У с. Любашівка (Подільський р-н, Одеська обл.) існували такі звичаї, щоб не тужити за померлим, потрібно було сісти заглянути в колодязь та побачити свою тінь, а в с. Ясеново (Любашівський р-н) жінка яка втратила чоловіка намагалася непомітно лишити на штанах не застібнутий гудзик, щоб ще раз вийти заміж. Також на Одещині були звичаї які забороняли матері проводити свою першу померлу дитину на кладовище, так як це свідчило про те, що наступні діти будуть вмирати. Також заборонялось вагітній жінці заборонялось йти на похорон.

Для неодружених пар, в деяких регіонах Одещини, готували подушечку, на яку клали дві обручки. Якщо до смерті вони були одружені, то саме вони несуть обручки, якщо – ні, їх несуть або друзі покійних, або дружки чи дружби. Одяг покійних прикрашають весільними букетами, таким чином, ми можемо дійти до висновку, що атрибути та вбрання подібні до весілля, яке мало відбутися в житті покійних.

У с. Ясеново (Подільський р-н, Одеської області) Процес поховання відбувався таким чином, хрест несли попереду, ікону та вінки, гроб та кришку. Але гроб несли не родичі покійного, а ті хто копав яму. Раніше мерця везли на цвинтар возом, а вже в теперішній час деякі сім'ї винаймають авто в організаціях ритуальних послуг, мають можливість замовити не тільки авто для перевезення мерців, а й вінки, труну, накидки для труни тощо. Але якщо у сім'ї немає такої можливості, то вони просять про допомогу людей чи близьких, кумів, або винаймають за плату і вони несуть померлого до церкви, а потім на кладовище [10].

У с. Златоусове, священик хрестить померлого свяченою водою і свяченими васільками [святили їх на Маковея, зберігали за іконою]. Ховають на другий день. Коли виносять по-кійного, кидають дрючок на місце воріт, що означає, що ворота закрили. Як несуть покійника, не можна дивитись у вікно. Спочатку несуть церковний хрест, потім хрест, який буде на могилі, перев'язаний рушником. Рушник потім забирає той, хто його ніс. Збоку труни несуть короги [церковні знамена]. В церкві брали чорні хорогви. Короги і заразносять. Вінки несуть, хто візьме. Платочки, якими вони перев'язані, забирають потім собі. Труну несуть ті, кому випаде [хто яму копав]. Родичі не несли. Зранку батюшка отправляє покійного і йде разом з процесією на кладовище. По дорозі йде, співає разом з півчими, отправляє покійного до самого кладовища. Зупиняються по дорозі, де потрібно. Зупинялися на перехрестях вулиці [41, с. 244].

Дорогою до кладовища існували та існують на теперішній час, заборони яких слід дотримуватися під час похоронної процесії. Наприклад, не можна було не дати дороги або перейти її коли несуть покійника, також не можна дивитися через вікно коли йде процесія, адже це пояснювалося як кваплення на «той світ». Дорогою до церкви і на цвинтар процесія зупиняється біля дворів сусідів, родичів, друзів померлого. Священик читає Євангеліє як віддання останньої шани від близьких.

На кладовищі Священик відправляв службу, де востаннє рідні та близькі прощалися з померлим, а вже після цього труну з покійним закривали і опускали на мотузках в землю. На труну кидали три грудочки землі, спочатку Священик, а потім і рідні, присутні, та наостанок всі моляться над могилою [41, с. 244].

Існували певні правила для поховання померлих не своєю смертю, нехрещених дітей, самогубців, чаклунів і відьом. Їх душі вважалися найбільш небезпечними і шкідливими. Таких небіжчиків ховали за огорожею кладовища, священики відмовлялися їх відспівувати. Ці могили завалювали гілками, камінням, сміттям. Тих, кого вважали чаклунами, ховали звичайно обличчям униз, здійснюючи над тілом складні маніпуляції (забивали в груди осиковий кілок, кололи тіло шилом, засипали очі маком і т.д.). Таким чином намагалися максимально знешкодити злу душу [56].

Особливого драматизму набуває звичай поховання неодружених пар, якщо у померлого була наречена (наречений), то вони мають нести ці обручки, але якщо не було – їх несуть дружки, яких обирають друзі померлих. Їхній одяг прикрашають весільними букетами, таким чином, формується подоба весільного поїзда, який мав би бути в житті покійних.

Одежу померлої дитини зазвичай віддавали другій дитині, а одяг дорослих могли роздавати, або ж носити самі. Жінки носили чорну хустку, чоловіки нічого не носили такого, щоб означало траур. Чорний платок носили до сорока днів [41, с. 246].

Після процесії яка відбулася на цвинтарі, родичі померлого запрошували усіх присутніх на поминальний обід. Наприклад, у с. Скосарівка, Миколаївського району, перед тим як сісти за стіл, рідні ставлять відра з водою та вішають рушники щоб запрошені помили руки. Спочатку батюшка возносить молитву та люди моляться разом з ним, і вже потім починається сам обід. Для померлого кладуть борщ, ложку і вилку, стакан вина та хліб [41, с. 248].

4.4. Поминальний обід. Раніше поминальний обід готували рідні покійного, також їм допомагали в цьому сусіди та знайомі. В теперішній час деякі мають можливість не готувати вдома обід, а замовити його в кафе чи в барі. До обіднього столу як запрошували усіх присутніх, на столі обов'язково повинен бути борщ, коливо та картопля. Проте останнім часом з'явилося й таке явище, що деякі родини не роблять поминок, пояснюючи це тим, що покійнику це вже не допоможе, у такому випадку поминають мерця тільки рідні і хатні, мовляв молитва цінніша, а не обід. Після обіду присутні співають "Многая літа" усім рідним померлого та родичі роздавали калачі з маком. У наш час на Одещині не співають "Многая літ", а тричі читають молитву "Отче наш" і розходяться, поминальних калачів не печуть і не роздають, але роздають рушники, солодощі та хліб. Раніше на столі не було випивки взагалі, але в наш час кожному наливають по чарці водки [10].

У с. Любашівка (Балтського р-ну, Одеської обл.) на столі зазвичай був компот, риба, рис, нарізка з м'яса та фруктів, солодка вода та водка. На сніданок померлому ставили пляшку води та хліб, обов'язково потрібно було міняти воду впродовж трьох днів.

4.5. Дев'ятий та сорокий день від дня смерті. На дев'ятий день після смерті, вважається що душа померлого полишає земний світ, так як вісім днів його душа перебувала на землі та бачила що відбувалося. Саме тому в цей день відправляють Святу Літургію за упокій душі. Тоді запрошують присутніх на поминальний обід, але це має бути скромна гостина з різними стравами на столі. На сороковий день обов'язково повинно бути сорок чоловік, а на рік – бажаючих, та тих кого запросят [10].

Упродовж великого Посту відправляються сорокоусти по церквах, під час яких священники зачитують імена померлих. Також упродовж Великого Посту відправляються сорокоусти по церквах: під час цих богослужінь священники зачитують імена померлих. Родичі померлого обов'язково мали носити жалобу за покійним, це не завжди є відповідний одяг та відмова від розваг, це лише

зовнішні атрибути, адже пам'ять про померлого ми повинні зберігати у себе в серці.

У с. Шевченкове на знак трауру жінки носять до сорока днів чорну хустку, а чоловіки, зокрема близькі родичі – не брилися до сорока днів. Якщо покійний часто снівся, казали: «Приснився свині, не приснився мені», також в цьому випадку несли що-небудь з їжі до сусідів за покійного [41, с. 248].

У с. Познанка (Любашівського р-ну, Одеської обл.) відбувалися проводи через тиждень після Пасхи, збиралися родичі, несли калачі, солодощі та їжу, спочатку поминали на кладовищі, а вже і потім дома. А с. Крива Балка (Саратського р-ну, одеської обл.) на Трійцю в суботу поминали і родичів, і вбитих, і таких що пропали або повісилися. Але зараз нажаль, рідні покійних близьких людей не відвідують їх на кладовищі, тому з роками навіть і забувають про них [10].

В сучасних умовах сукупність усіх структурних компонентів та обрядових дій українців Одещини поступово відновлюється та спостерігається інтерес до старовинної поховальної обрядовості і прагнення використання народної символіки і атрибутики. Але деякі поховальні звичаї втратили свою актуальність, наприклад, якщо раніше поминальний обід готували тільки вдома, то ж в наш час є можливість замовити стіл з різними стравами у барі чи кафе, панахида яка раніше складалася із калача з маком, сьогодні в неї входять солодощі, цукерки, солодка вода, рушник та булочки. Традиції, які в радянський період були частково забуті, вже у XXI столітті знову повертаються: проведення за участю священника, хрест на могилі та церковний хор.

Похоронна обрядовість була, є і буде невід'ємною частиною сімейної обрядовості, та її вивчення має сьогодні важливе значення, незважаючи на те, що вона зазнала певних змін, причиною цього є те, що в наш час молоде покоління, яке не отримало достатньої кількості знань, впливають на втрату традицій українського народу.

ВИСНОВКИ

В магістерській роботі була здійснена спроба дослідити структуру, традиційну сімейну обрядовість українців північної та центральної Одещини другої половини XX – початку XXI ст. Ця тема добре досліджена істориками-етнографами Борисенко В. К. яка систематизувала та дослідила українську обрядовість в цілому, та Кушніром В. Г., Петровою Н. О. та іншими які досліджували традиційну весільну обрядовість північних районів Одещини.

Обрані нами хронологічні межі, включають в себе також радянський період. Питаннями весільної обрядовості українців у цей проміжок часу займалися такі дослідники як: Борисенко В. К., Петрова Н. О., Кушнір В. Г. Вище зазначені автори присвятили ряд своїх наукових праць саме весільним обрядодіям даного проміжку часу, аби виявити трансформаційні процеси безпосередньо у циклах традиційної весільної обрядовості українців через призму ментальних перероджень, які стали наслідком кардинальних соціально-політичних змін у житті українців. Процеси регресії трансформації та запозичення, на сьогодні ще не являються кінцевими, тому потребують більш детального вивчення та систематизації на основі матеріальної, нематеріальної культури та польових досліджень. Особливу увагу привертають польові матеріали зібрані на Одещині. Проаналізувавши та систематизувавши деякі з них, можна дійти до певного висновку, а саме, що передвесільний цикл зазнав значних змін, які відображаються у відсутності багатьох етапів, а саме договір, розвідка, барвінковий обряд. В наслідок чого можна простежити зміни у ментальності, що несе за собою спрощення підготовки до шлюбу та зміну відношення до цього етапу переходу.

Неабияким цінним джерелом в даному дослідженні слугують фото-та відео-матеріали зібрані з домашніх архівів респондентів. Провівши візуальний аналіз, можна чітко простежити зміни в атрибутиці українського традиційного родильного та весільного обряду.

В свою чергу це відображається у способі народження дитини та бабиповитухи, в наш час така дійова особа як повитуха вже втратила свою актуальність, так як на сьогоднішній день ввійшла така тенденція як «парні роди», тобто жінка має змогу взяти з собою чоловіка в родильний зал. Святкування щодо народження та хрещення дитини відбувалися зазвичай вдома, а вже в наш час молоді батьки мають змогу відсвяткувати таку подію в ресторанах чи барах, при цьому застосувати різні фото-зони та влаштовувати різні конкурси із піснями та танцями.

Щодо атрибутики весільної обрядовості як теж зазнали певних змін, слід віднести рушник, який і свою чергу мав декілька варіантів перев'язування в залежності від соціального статусу молодят, бо з приходом радянської влади з'явилося таке поняття як розлучення, тому всі атрибути які були пов'язані з цнотою та порядністю втрачають свою актуальність. Наступним атрибутом, що зазнав змін є вінок нареченої, який вже не ніс сакрального навантаження. Також втрачається і інші обереги, такі як вишивка на весільному вбранні нареченої та фартух, який ніс функцію оберегу дітородних органів. Проаналізувавши ці зміни, то можна зробити висновок, що трансформація такого роду скоріш за все пов'язана з модою та бажанням мешканців сільської громади перейти у громаду міської місцевості. Каталізатором цих міграційних процесів були певні історичні події та соціокультурні зміни у житті українців.

Зміни простежуються також і у реєстрації шлюбу. Безпосередньо узаконення шлюбу за свідченнями респондентів відбувалося не церквою, а адміністративним органом, що знов таки є наслідком радянського режиму, що автоматично зменшив вплив морально-етичних норм на цю обрядодію. Проте ці норми у середині XX століття ще мають вплив на дошлюбні відносини.

Щодо поховальної обрядовості яка теж зазнала певних трансформацій, слід віднести саму поховальну процесію, в наш час вже не всі люди дотримуються того щоб померлий після смерті ночував в хаті, адже деякі

вважають це недоречним. Пояснюючи це тим, що душа покійного не зможе повністю залишити дім.

Такий обряд як голосіння майже зник в ХХІ столітті, але в деяких селах Одещини ще дотримуються такого обряду. Поминальний обід теж зазнав змін, раніше люди готували обід дома, а на сьогоднішній день є така можливість зробити його в бері чи кафе, обираючи різні страви, але як і раніше так і сьогодні, страви які вважалися традиційними при поминальному обіді, тобто борщ, рис, компот, не втратили своєї актуальності.

Систематизувавши польові матеріали новітнього проміжку часу, чітко простежується регрес майже усьої сімейної обрядовості українського народу. Проте у світі останніх політичних подій, які спровокували неабиякий інтерес до відродження національної свідомості та бажання українців відтворювати традиційну культуру, ми повинні не забувати традиції українців які створювались не одне десятиліття, адже ми можемо тільки покращити її та трансформувати.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

Респонденти

1. Гвоздик Антоніна Іванівна, 1968 р.н., смт. Любашівка Любашівського р-ну Одеської області.
2. Дудар Тамарі Олександрівна, 1940 р.н., с. Йосипівка Фрунзівського р-ну Одеської області.
3. Коваленко Ганна Михайлівна, 1946 р.н., с. Ясеново – II Любашівського р-ну Одеської області.
4. Коваленко Іван Власович, 1936 р.н., с. Ясеново – II Любашівського р-ну Одеської області.
5. Майдан Людмила Іванівна, 1966 р.н., с. Ясеново – II Любашівського р-ну Одеської області.
6. Майдигов Григорій Никифорович, 1959 р.н., смт. Любашівка Любашівського р-ну Одеської області.
7. Пінчук Марії Михайлівни, 03.07.1927 р.н., с. Кінецьполь Первомайського р-ну Миколаївської області.
8. Сідорченко Вадим Сергійович, 1953 р.н., смт. Любашівка Любашівського р-ну Одеської області.
9. Суботовська Марія Михайлівна, 1948 р.н., с. Гвоздавка – I Любашівського р-ну Одеської області.
10. Ткаченко Алла Іванівна, 1983 р.н., смт Любашівка Любашівського р-ну Одеської області.
11. Устименко Лідії Іванівни, 14.08.1931 р.н., с. Познанка Любашівського р-ну Одеської області.

Опубліковані джерела

12. Указ Президії Верховної Ради Української РСР «Про утворення Комісії по радянських традиціях, святах та обрядах». URL: [http:// document.ua/pro-utvorennia-komisii-po-radianskih-tradiciiahsvjatah-ta-o-docl31396.html](http://document.ua/pro-utvorennia-komisii-po-radianskih-tradiciiahsvjatah-ta-o-docl31396.html)- (дата звернення: 22.05.2020).

Література

13. Андріївські вечорниці, як українці відзначали. URL: <https://learning.ua/blog/201912/andriivski-vechornytsi-iak-ukraintsi-vidznachaly-sviato-kalyty/> (дата звернення: 10.05.2020).
14. Антонова Є. І. На весілля з рушниками (традиції і сучасність). Донецьк: Донбас, 2011. 144 с.
15. Байбурин А. Ритуал в традиционной культуре. Структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов.— Спб., 1993.
16. Борисенко В. К. Сімейна обрядовість українців ХХ – початку ХІХ століття. Київ: ІМФЕ, 2016. 337с.
17. Борисенко В. Весільні звичаї та обряди на Україні: історико-етнографічне дослідження. Київ: Наукова думка, 1988. 192 с.
18. Борисенко В. Нова весільна обрядовість у сучасному селі: на матеріалах південно-східних районів України. Київ: Наукова думка, 1979. 132 с.
19. Боряк О. О. Баба-повитуха в культурно-історичній традиції українців: між профанним і сакральним /
20. Боряк О. О. — К.: Ін-т мист-ва, фольк-ки та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, 2009.
21. Бібліографічний опис статті: Бабенко Н. Б. Інтеграція родинних традицій, свят і обрядів у форми культурогенної життєдіяльності сучасної сім'ї // Український соціум. — 2005. — № 1 (6). — С.73-83
22. Весільна обрядовість у часі і просторі. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Одеські етнографічні читання». Одеса: вид-во КП ОМД, 2010, 384 с.

23. Весілля : у 2 кн. / упоряд. текстів, прим.: М.М. Шубравської; нот. матеріал упоряд.: О.А. Правдюк. Київ: Наукова думка, 1970. Кн. 2. 478 с.
24. Весільний рушник, традиції, значення, повір'я. URL: <https://etnodim.com.ua/ua/ua-tsikava-informatsiya/157-ua-vesilnyy-rushnyk/> (дата звернення: 21.05.2020).
25. Весільні пісні: народна творчість / упоряд., авт. вступ. ст. та примітки М. М. Шубравська; ред. І.П. Березовський. Київ: Дніпро, 1988. 476 с.
26. Весільні обряди Одеської області URL: <https://mlcn.livejournal.com/252577.html> (дата звернення: 02.11.2021).
27. Вовк Хв. Шлюбний ритуал та обряди на Україні // Студії з української етнографії та антропології. Прага, 1926. С. 215-337.
28. Вовк Хв. Етнографічні особливості українського народу // Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. – К. : Мистецтво, 1995. – С. 39–218.
29. Воропай Олекса. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис. Харків : Фоліо, 2005. 508 с.
30. Гнатюк В. Похоронні звичаї й обряди // Етнографічний збірник.– Львів, 1912.– Т. 32.
31. Дитина в традиційних звичаях та віруваннях українців <https://zakarpattya.net.ua/News/116543-Dytyna-v-tradytsiinykh-zvychaiakh-i/> (дата звернення 18.11.2021).
32. Добрянська І. Село Команьча – життя, звичаї, повір'я // Наше слово.– Варшава, 1965.– № 26.
33. Дмитрюк В. В. Весільна фотографія як етнографічне джерело: на прикладі сімейних фотоальбомів мешканців Одеської області // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2014. – № 1119. – Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки». – Вип. 18. – С. 79-86.

34. Дучинский Н. Свадебные обряды в Ольгопольском уезде Подольской губернии // Живая старина. СПб, 1896. Вып. III. Год шести. С. 501-522
35. Жирик У., Пікуш О. Лексична семантика предметів і реалій весільного обряду. URL: file:///C:/Users/777/Downloads/Mir_2012_1_30.pdf (дата звернення: 18.05.2020).
36. Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография / Пер. с нем. К.Д. Цивиной. Примеч. Т.А. Бернцтам, Т.В. Станюкович и К.В. Чистова. Послесл. К.В. Чистова. – М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1991. – 511 с.: ил. (Этнографическая библиотека).
37. Здоровега Н. І. Нариси народної обрядовості на Україні. АН УРСР, Державний музей етнографії та художнього промислу. К. : Наукова думка, 1974. 162 с.
38. Еремина В. Ритуал и фольклор.– Л., 1991.
https://shron1.chtyvo.org.ua/Huzii_Roman/Pokhoronni_zvychai_ta_obriady.pdf
(дата звернення 14.11.2021).
39. Еволюція весільної сукні. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-cul42745952> (дата звернення: 15.11.2021).
40. Енциклопедія історії України – Том 1 – 9 (А – С). URL: https://archive.org/stream/11_2018#page/n337/mode/2up.Pdf (дата звернення: 17.05.2020).
41. Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 5. Поховально-поминальні звичаї та обряди / [голов. ред.Г. Скрипник] ; НАН України ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2020. 464 с. : іл.
42. Колесса Ф. Вірування про душу й загробне життя в українській похоронній і поминальній обрядності // Записки НТШ.– Львів, 2001.– Т. 242.

43. Кожолянко Г.К. Традиційні звичаї та вірування українців Буковини у передродовий період родильної обрядовості / Г.К. Кожолянко // Берегиня : Всеукраїнський народознавчий кварталник. – 2008. – № 2. – С. 25–32.
44. Кожолянко Г. К. Народознавство. Українознавство: підруч. /Г. К. Кожолянко; М-во освіти, науки, молоді та спорту України; Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці; Вижниця: «Черемош», 2011. – 341 с.
45. Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу: історико-етнографічний нарис. Київ : Наукова думка, 1966. 198 с.
46. Курочкін О. В. До історії сватання на Україні // Народна творчість та етнографія. 1971. № 4. 227 с.
47. Кушнір В., Петрова Н. Традиційна весільна обрядовість українців Одещини (20-80-і рр. ХХ ст.). Одеса : Гермес, 2008. 256 с.
48. Лозинський І. І. Українське весілля. Київ : Наукова думка, 1992. 175 с.
49. Моця А. Населення південно-руських земель IX–XIII ст. (За матеріалами некрополів).– К., 1993. Нидерле Л. Славянские древности. М.,1956.https://shron1.chtyvo.org.ua/Huzii_Roman/Pokhoronni_zvychai_ta_obriady.pdf (дата звернення 14.11.2021.).
50. Народні традиції святкування першого Дня Народження малюка. <https://yamatusya.com.ua/narodni-traditsiyi-svyatkuvannya-pershogo-dnya-narodzhennya-malyuka/> (дата звернення 12.11.2021).
51. Передвісники смерті: прикмети. <https://hi.in.ua/peredvisniki-smerti-lyudini-prikmeti.html/> (дата звернення 12.11.2021).
52. Петрова Н. Обряди передвесільного циклу: за матеріалами етнографічних досліджень українського населення Одещини // Археология и этнология Восточной Европы: материалы и исследования. Одеса, 1997. Т. 1. С. 335-343.
53. Петрова Н. Барвінок у весільній обрядовості українців Одещини // Краєзнавчий вісник. Серія «Наш край. Історія». 2007-2008. № 1 (27). С. 45-49.

54. Перша купіль дитини в українців. <http://ethnography.org.ua/content/persha-kupil-dytyny-v-ukrayinciv/> (дата звернення 15.11.2021).
55. Пономарьов А. Сімейні звичаї та обряди. К., 1998. URL <https://storinka-m.kiev.ua/article.php?id=448> (дата звернення 26.05.2020.)
56. Поховання померлих <https://osvita.ua/vnz/reports/culture/10503/> (дата звернення 13.11.2021)
57. Плав'юк В. Українські приповідки. – Едмонтон, 1996;
58. Прислів'я про хліб. URL: <http://dovidka.biz.ua/prisliv-ya-pro-hlib/> (дата звернення: 15.11.2021).
59. Прикмети і забобони вагітних <https://life.pravda.com.ua/health/2020/01/19/239609/> (дата звернення 10.11.2021).
60. Рупняк Л. Благослови, мати, віночок вдягати. URL: <https://ukrainianpeople.us> (дата звернення: 20.05.2020.).
61. Сандюк Л.О. Основи культурології. – К.: Центр учбової літератури, 2012.
62. Сілецький Р. Система опалення народного житла поліщуків (типи опалювальних пристроїв, їх конструктивні особливості, звичаї та повір'я) // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. Вип. 2. Овруччина. 1995.– Львів, 1999.
63. Сімейна обрядовість українців ХХ – початку ХХІ століття / Валентина Борисенко; [Г. Скрипник]; НАН України, ІМФЕ.-Київ, 2016.-256 с. + 80 іл.
64. Скуратівський В. Т. Святвечір: У 2х кн. – К.: Вироб. комерц. фірма «Перлина», 1994.– С. 12–14, С. 47–54.
65. Стеценко С. Формування та впровадження в побут нових свят, обрядів у нашій республіці // Народна творчість та етнографія. 1975. № 6. С. 3-10.
66. Сумцов М. Хлеб в обрядах и песнях. Харьков: Тип. М. Ф. Зильберберга, 1885. 140 с.
67. Творун С. Українські обрядові хліби: на матеріалах Поділля. Вінниця: Книга-Вега, 2006. 96 с.

68. Українське весільне вбрання (ч 1.) – Автентика як вона є <https://fialkova-mavka.livejournal.com/6395.html>. (дата звернення: 21.11.2021).
69. Українське весілля. Північно-Західне Причорномор'я. Одеса: Друкарський дім «Друк Південь», 2013. 301 с.
70. Українська мала енциклопедія : 16 кн. : у 8 т. / проф. Є. Онацький. – Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. – Буенос-Айрес, 1958. – Т. 1, кн. II : Літери В – Г. – С. 175-176. – 1000 екз.
71. Хрещення дитини. <https://krestim.com.ua/povrya-prikmeti-povyazan-z-hreschennyam-malyuka.html> / (дата звернення 15.11.2021).
72. Чубинский П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. Материалы и исследования, собранные П.П. Чубинским. Санкт-Петербург: Типография Киришбаума, 1877. Т. 4: Обряды: родини, крестини, свадьба, похорони.
73. Щербина І. В. Сутність традиційного весільного обряду на Україні // Культура України : зб. статей / під ред. проф. М. В. Дяченка, проф. В. М. Шейка. Вип. 4. Харків : ХДАК, 1997. С. 101–110.
74. Щербинін С. В. Українська дівчина в ритуалі сватання: ініціатива та право на вибір // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури : Збірник наукових праць. 2013. № 30. С. 132-138.
75. Ювченко П. Дослідження митрополитом Іларіоном (Іваном Огієнком) дохристиянських вірувань українського народу // Ювілейна книга / Ред. А. А. Марушкевич. – К., 2002. – Ч. 1–2. – С. 157–159.

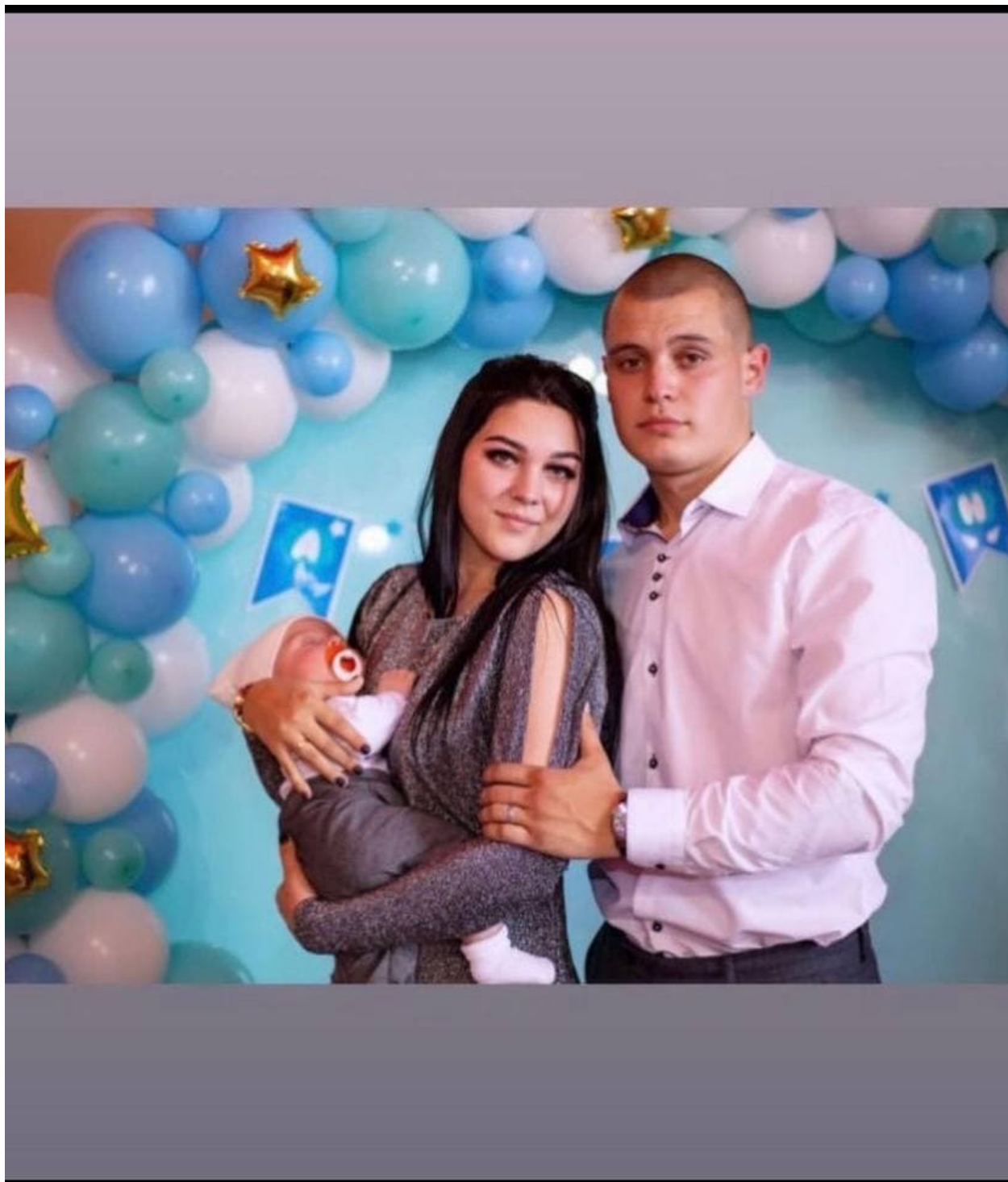
ДОДАТКИ

Додаток А. Таїнство хрещення в с. Любашівка (Подільський р-н, Одеська обл.)

Додаток Б. Інститут кумівства при обряді хрещення в с. Любашівка
(Подільського р-ну, Одеської обл.)

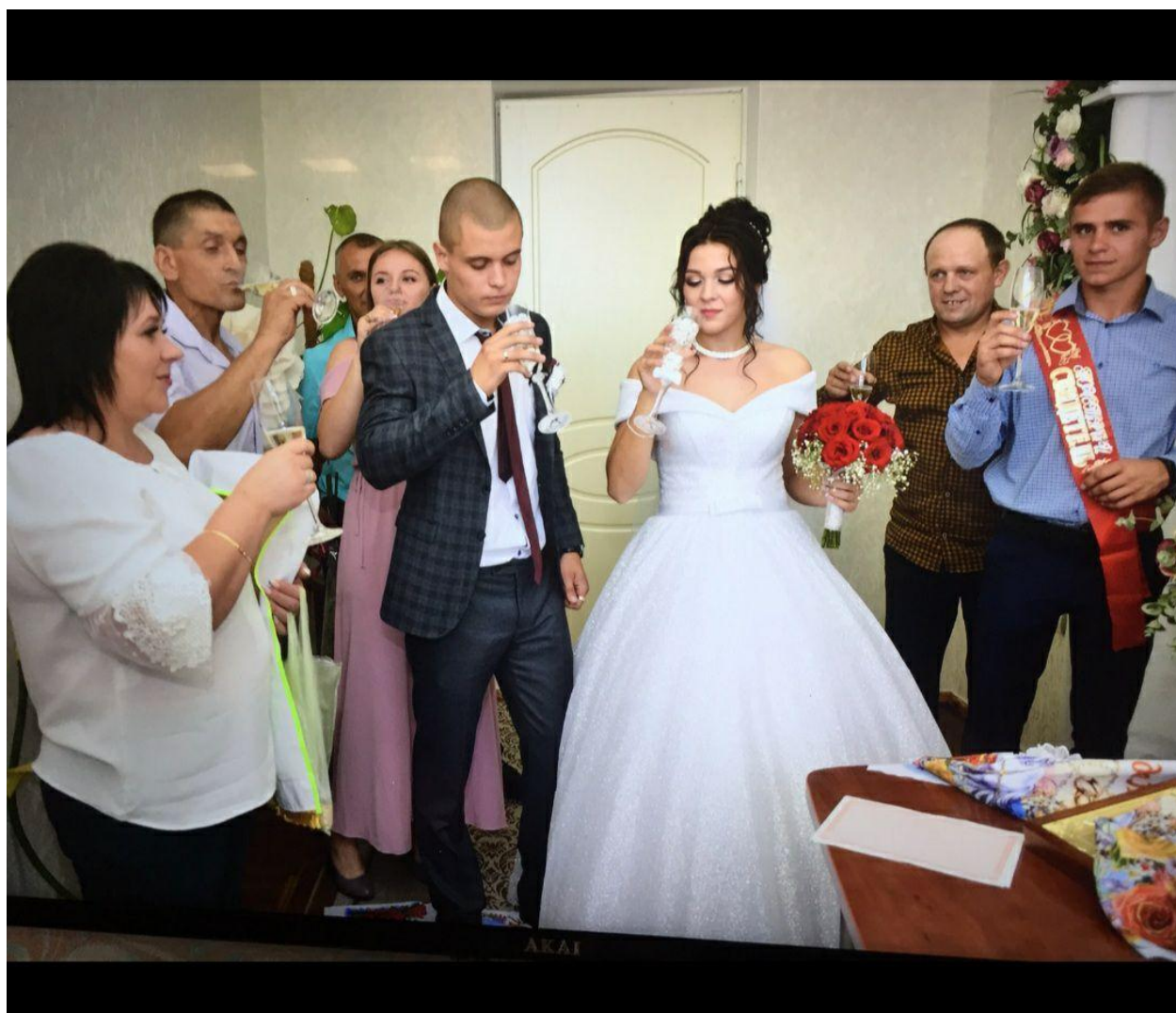
Додаток В. Святкування хрещення в с.Любашівка (Подільського р-ну,
Одеської обл.)

Фрагменти вишивки весільних рушників
с. Троїцьке, Любашівського району.

Додаток Г. Зображення весільного рушника с. Троїцьке, Подільського р-ну,
Одеської області[69, с. 296]

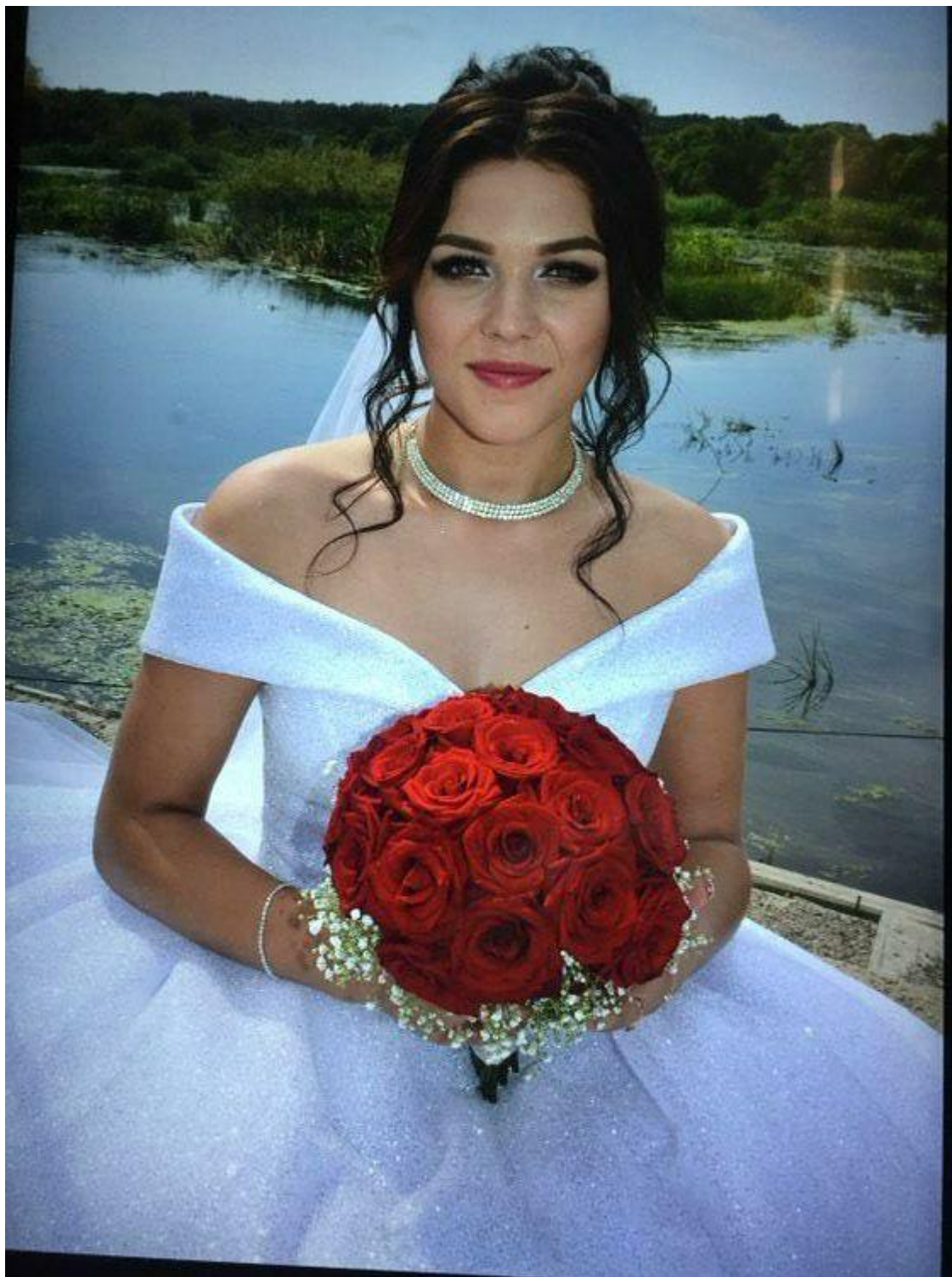
Додаток Д. Фото-архів Пінчук А. М. 2019 р. (с. Любашівка, Подільський р-н,
Одеська обл.)

Додаток Е. Фото-архів Пінчук А. М. 2019 р. с. Любашівка (Подільський р-н, Одеська область)

Додаток Є. Фото-архів Пінчук А. М. 2019 р. с. Любашівка (Подільський р-н, Одеської області).

Додаток Ж. Фото-архів Пінчук, 2019 р. с. Любашівка (Подільський р-н, Одеська область).

Додаток 3. Дім народної творчості с. Троїцьке. Фрагменти весільних рушників[69, с. 291]